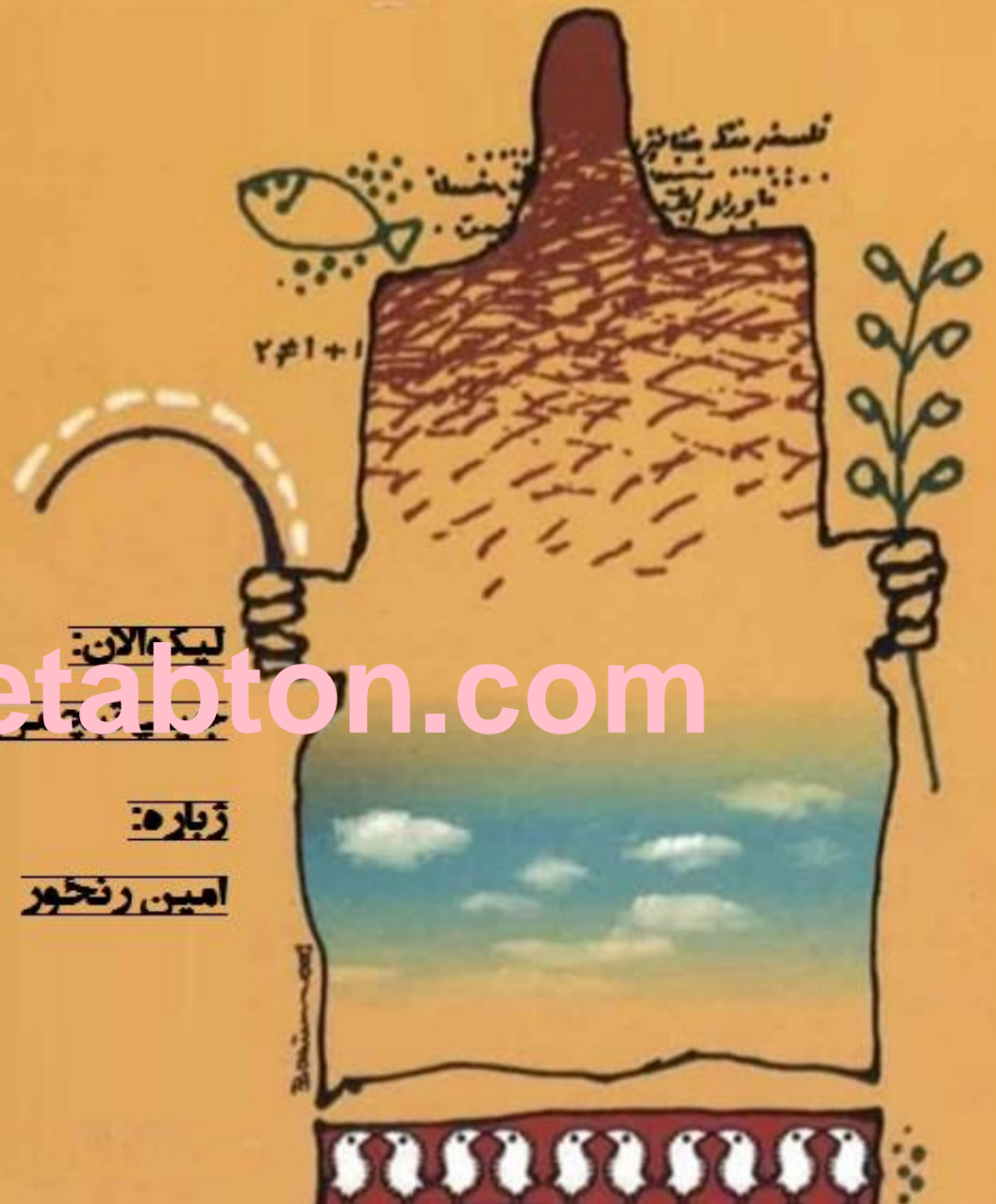

فلسفہ پہ سادہ ژبہ

فلسفہ پہ سادہ ژبہ

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب نوم ----- فلسفه په ساده ژبه

ليکوالان:----- جيني تېچمن او کيترين ايوينز

ژباړه:----- امين رنخور احمدزی

کمپوز او ډيزاين:----- جمال ناصر خټک

د چاپ شمېر:----- دوه زره ټوکه

خپرندوی:----- په بلجيم کې د قضايي فلسفې حقوقي خانگه

دترلاسه کولو پټې:

کابل: د پامير سېنما شاته دوهم پور کتاب ښار ته مخامخ د هله مجلی دفتر

جلال اباد: اسحق زی مارکېټ ځمکتلی یار کتاب پلورنځی

لوگر: ۱- پل علم زینت راډیو ۲- ښاروال مارکېټ حکیمي کتابپلورنځی

پکتیا: گردېښار غزني لین علمي کتابپلورنځی

لړلیک

- سرریزه ۴
- فلسفه څه شی ده ؟ ۵
- مابعدالطبیعه .....
- اخلاقي فلسفه .....
- سیاسي فلسفه .....
- د علم فلسفه .....
- منطق .....
- د فلسفې نورې څانګې .....
- ګټه او اخلاقي اصول .....
- مارکس او مارکسیزم .....
- اقتدار او بی دولتي .....
- ژوند او مرګ .....
- د شر وجود .....
- د خدای (ج) وجود .....
- دلیل د الهام په بنیاد .....
- دلیل د معجزاتو په بنیاد .....
- دلیل د علت اولی .....
- دلیل د وجود په بنیاد .....
- دلیل د اتقان صنع .....

فلسفه په ساده ژبه

- برابري .....
  - د فرصت برابري .....
  - قانون او ارزښتونه .....
  - حداقل دولت .....
- آزادي .....
  - سياسي آزادي .....
  - استقلال .....
  - د مشروطه حکومت په چوکاټ کې سياسي آزادي .....
  - د ټولنو د آزادۍ تضمين .....
  - فردي آزادي او طبيعي حقوق .....
- په ژوند د فلسفې تاثير .....

فلسفه په ساده ژبه

سریزه

دا کتاب هم د عادي لوستونکیو لپاره لیکل شوی او هم د پوهنتونونو تحصیلاتي مؤسسو او مسلکي محصلینو لپاره لیکل شوی دی، دا کتاب د کېمبریج د پوهنتون فارغ کیتیرین ایوینز لیکلی دی هغه اړتیا احساس کړه چې لوستونکي د فلسفې له لا زیاتو موضوعاتو سره آشنا شي، مور و غوښتل چې دلته هغه پېچلي اصطلاحات په اسانه او ساده ژبه بیان او وړاندې کړو کوم چې عام فهمه نه دي او د فلسفې په نورو کتابونو کې په نسبتاً تخصصي ژبه وړاندې شوي دي. په نورو پخوانیو آثارو کې به ډیر کم داسې وي چې دی اصل ته دی پام پکې شوی وي. مور دلته د فلسفې له براخ علم نه په اختصاري ډول یو څو متنونه راخیستی دي چې په فلسفي علم، سیاسي نظریاتو، فیمینیزم، منطق او د ژوند په مانا مشتمله ده. د موضوعاتو د ځینی برخو په لیکلو کې د کېمبریج پوهنتون له درسي جزواتو استفاده شوی ده لیکن دا موارد په یو داسې شکل استفاده شوي دي چې هغه کسانو ته اخذ تر ډیر اسانه دی کوم چې له فلسفې سره تر دا دمه هیڅ آشنا نه دي. د فلسفې تاریخ مو دلته تر بحث لاندې نه دی نیولی لیکن ځای ځای په مستقیم او غیرمستقیم ډول فلسفي مسای او پیشنهادي حل لاری وړاندې شوي دي. په دوهم چاپ کې ځینی متنونه تصحیح شوي دي یو له دغه فصلونو څخه (ژوند او مرگ) دی چې د سیاسي اخلاقو په جمله کې راځي او دوهم فصل د (مارکس او مارکسیزم) په نامه د مارکس د سیاسي نظریې تشریحي بڼه ده.

دا کتاب د علمي پراختیا او د فلسفي معلوماتو د زیاتوالي په موخه نه صرف د فلسفې د زده کوونکو لپاره بلکې د سیاست، ټولنیزې نظریې او د الاهیاتو د علم د علاقه مندو افرادو لپاره هم ډیر گټور دی.

جیني تیچمن او کیتیرین ایوینز

PHILISOPHY: A Beginners Guide

د کتاب اصل نوم فلسفه د تازه زده کوونکو لپاره دی چې په فلسفه په ساده ژبه اړول شوی دی

ولې اړتیا ده چې فلسفه ووايو ؟

که څه هم دا زموږ په ټولنه پوری نه محدودیږي او عامه مسئله ده. د مطالعې یو له غټو او اړینو مسایلو څخه داده چې فلسفه موږ د سات تیرئ لپاره لولو، نن ورځ زموږ د ځوانانو تر منځ د فلسفې مطالعه ډېره شوی ده مگر په ډیر کم شمېر ځوانان به وي چې فلسفه د مناسب هدف او انگیزی په خاطر گوري، دلته غواړم د فلسفې د مطالعې دوه ډوله انگیزی نقد کړم. اول: ځینی افراد چې شاید ډیری برخه به یی ځوانان وي د نورو ورځنیو مشغولتیاوو او سات تیریو تر څنګ یو ډول کلتوري تفریح هم وکړي چې یوه برخه یی مطالعه تشکیلوي چې له دی نه د خوند لپاره استفاده کوي خو فلسفه ځکه دوی د خپلی مطالعې لپاره زیاته کاروي چې له کلتوري او روښنفرانه پرستیژ نه برخمنه ده.

دوهم: یوه بله انگیزه چې د فلسفې په متونو پوری تړلی ده داده چې افراد غواړي خپله د پوهی او سواد سطحه پورته یوسي. له دی نه ددوی هدف دا وي چې له فلسفې بحثونو سره لا ډیر اشنا شي او په هر څه وپوهیږي. دلته د لوستونکي هدف له مطالعې نه خوند اخیستل او یا سات تیروول نه وي بلکې د ورکړل شوو معلوماتو ذخیره کول دي چې په دغه مطلوب کتاب کی ځای په ځای شوي وي.

د خوند لپاره د فلسفې مطالعه ددی سبب کیږي چې سړی د فلسفې د عمیقې مطالعې په ځای یو څو کتابه ووايي ځینی جملی او اصطلاحات یاد کړي او ستړی او بیا د یوی بلی موضوع په لټون او تعقیب پسې لاړ شي. دلته له ټولو مهمه موضوع چې د سړي ذهن کنجکاوی کوي د یوی موضوع په اړه د شخص کم معلومات او لنډفهمي ده، بلخوا د کیسی په شکل د فلسفې د تاریخ لوستل بغیر له دی چې فلسفه د سړي په ذهن کی د یو داستان په شکل پاتی کړي بله نتیجه نه لري خو له هغه کسانو پرته چې هغوی فلسفه د یو دلچسپ مضمون په توګه وایي او تعقیبوي یی. ددی لوی مثال د پوهنتونونو دی چې هلته فلسفه د ځمک پېژندنې او جغرافیا غوندی د یو اضافي مضمون په توګه تدریسېږي.

فلسفه په ساده ژبه

اساساً فلسفه د انسان تر گردو زیاته او مهمه روحي اړتیا ده، ځکه چې انسان ژور پوهیدلو ته اړتیا لري او دغه راز پوهیدنه د انسان لپاره یوه همیشنی اړتیا ده. لکه چې مورږ گورو ماشومان تل په دی هڅه کی دي چې وپوهیږي دا کار څنگه، له کومه او چا وکړ. په همدی دلیل ارسطو وایي: فلسفه په طبیعي توگه نړۍ رانغاړي بناً هر انسان په یو نه یو توگه فیلسوف او یا د فلسفې تر تاثیر لاندی دی، ځکه چې په ناغوبستلی توگه ددوی ژوند په هغو مسایلو پوری تړلی دی چی فلسفه بحث تری کوي او فیلسوفان دغه مسایل چی د انساني ژوند بنیاد یی بللی شو په ژوره توگه څیږي او تر بحث لاندی یی نیسي او د حل لاری ورته لټوي.

له بل پلوه مورږ انسانان په ژوند کی د عملي کردار لپاره مجبور یو چې همیشه تصمیم ونیسو او په بنیادي توگه له یو انتخابه پرته ژوند کول ناممکن دي، نو په همدی اساس مورږ اړ یو چې پوه شو کوم تصمیم چی مورږ نیسو ولی او څنگه یی باید ونیسو او د فلسفې وظیفه همدغه ده چې مورږ ته ددغه انتخاب نوعیت نتیجه او حل لاری راپه گوته کړي. نو په دی اساس فلسفه د هر انسان لارښود دی، او د لاسو لارو چارو او کاملو لارو چارو او نویو لارو چارو د ټاکلو لپاره یو منظم چوکاټ او سیستم ته مو ورپام کوي او په انسان کی د ژوند او نړۍ د حقیقي مانا او جوهر د پیدا کولو لپاره یوه قوي قوه او هوډ پیدا کوي د همدی لپاره مورږ فیلسوف هغه څوک بللی شو چې ددغو اړتیاوو څیړونکی وي او دغه چوکاټ چی د ژوند د اصولو لپاره د فلسفې علم ټاکلی دی شنلې او څېړلې شي.

بله ضروري نکته چی د فلسفې اهمیت مخکی له مخکی راته روښانولی شي هغه داده چی ټول علوم فلسفې ته اړ دي، تر ډیره پوری د علماوو تر منځ نظر دا موجود دی چی فلسفه د علومو په اساس ټاکلو کی مخکین رول لري، که هغه علوم طبیعي او ریاضي علوم وي چی په تجربوي اسلوب مخکی ځي یا په برهان او قیاس، بلکی ټول هغه څه چی مورږ یی د علم په نوم یادولی شو فلسفه یی نقشه ورجوړوي.

تر کومه حده چی ددی کتاب د ژباړلو اړتیا ده باید ووایم چی لکه څرننگه چی ښاغلي تېچمن په خپله د پیل په خبرو کی ویلې دي دا کتاب د فلسفې له مسلکي اشخاصو پرته د هغو لپاره هم مهم دی چی غواړي د فلسفې په اړه په څه وپوهیږي دلته کوشش شوی دی چی د فلسفې د مطالعی

فلسفه په ساده ژبه

پېچلي موضوعات او نسبتاً سخت اصطلاحات په آرامه او روانه ژبه وړاندې شي چې هر څوک وکولی شي استفاده تری وکړي او په موضوع وپوهیږي.

که څه هم ژباړه یو ډیر دروند مسؤلیت دی او دا چې زه به د ژباړې په جریان کې تر کومه حده توانېدلی یم چې د مسایلو اصلي پانگه تاسو ته وړاندې کړم خو ډاډه یم چې په پښتو ژبه د فلسفې اړوند لیکنو د نه شتون په وجه دا او دی ته ورته نوری ژباړې نه یوازې چې دوخت ضرورت دی بلکې د راتلونکو نسلونو یو قرض دی چې په خفگان سره باید ووایو چې اوسنیو لیکوالانو او ژباړونکو په مناسبه توګه دغه قرض نه دی ادا کړی او یا تر اوسه پوری دی ته متوجی شوي نه دي.

زه یو ځل بیا وایم چې ژباړه یو دروند مسؤلیت دی چې هم د لیکوال او هم د هغو کسانو پور راپه غاړه کوي کوم چې ته غواړی د لیکوال خبرې په عینی شکل ورورسوی زه یې مخکې له مخکې د نیمګړتیا او کمزوری بخشش غواړم.

د یو آباد او علمي افغانستان په هیله

محمد امین رنځور

جلال آباد ۱۳۸۸ هـ ل د حمل د میاشتې پینځلسمه نېټه

فلسفه څه شی ده؟

فلسفه د هغه مسایلو مطالعه ده چی ډیر پراخ او جنجالي وي دا مسایل په ماهیت، وجود، معرفت، اخلاق، دلیل او د انسان په هدف پوری تړلي دي. په فلسفي پوهنتون کی دا موضوع په مختلفو بناخونو تقسیمیري چی اصلي څانگې یی عبارت دي له مابعدالطبیعه، اخلاقي فلسفه، سیاسي فلسفه، علمي فلسفه او منطق.

مابعدالطبیعه: د وجود او پیژندگلوی مطالعه

د ارسطو د آثارو یو راټولونکی اندرونيکوس دغه نوم د ارسطو د فلسفی په یوی برخي کینبود، خپله ارسطو دغه برخی ته فلسفه اولی نوم ورکړی وو له فلسفه اولی نه د هغه مقصد بنیادي یا مهمه فلسفه وه، فلسفه اولی یا بنیادي فلسفه له ذات وجود، ذات علیت، او ماهیت شناخت څخه عبارت ده. اندرونيکوس د ارسطو د آثارو د راټولولو به وخت د فلسفه اولی له مربوطه رسالی طبیعیات څخه د مابعدالطبیعه فلسفی نوم راخیستی ده هغه طبیعیات د یو کتاب په بڼه راټول کړل او مابعدالطبیعه یی ونوموله یعنی هغه برخه چی طبیعیات وروسته ده.

ما بعدالطبیعه له هستی پیژندنی څخه تشکیل شوی ده هستي پیژندنه د ذات وجود، ذات تکوین یا پیدایښت، معرفت پیژندنی یا د همغه شناخت نظریې مطالعی ته وایي. لیکن د ذهن، روح، خدای، زمان، مکان او اختیار مسایل هم تر بحث لاندی نیسي. دا په دی دلیل چی د معرفت او وجود پوره تحقیق ځینی نور مسایل هم په بر کی نیسي کوم چی په همدی مطالعی پوری اړوند دي.

اخلاقي فلسفه: د ارزښتونو مطالعه

د Ethics اصل منشأ یوناني کلمه ده چی د منش او رفتار مانا ورکوي لیکن له اولسمی پیړی راپدیخوا په انگلیسي کی د اخلاقیاتو د علم د مطالعی په مانا استعمالیري. نن ورځ اخلاق دوه متفاوتې ماناوې لري اول کولی شو اخلاق هغه نظریه وبولو چی د عقلاني سرچینو د نظریې

فلسفه په ساده ژبه

مطالعه او بررسي کوي او اخلاقي اصول توجه کوي دوهم دا چی اخلاق د خاصو اصولو هغه رفتار ته ويل کيږي چی د متخصصو او عادي افرادو د قبول وړ وي. د اخلاقو له گڼو خانگو څخه طبي اخلاق، تجارتي اخلاق او کاري اخلاق بالخصوص د یادولو وړ دي. د اخلاقياتو علم اخلاقي اصول، نيکبختي، عدالت، شجاعت او په ټوليزه توگه د ارزښتمندو او بی ارزښته خصلتونو څيرلو ته ويل کيږي.

سياسي فلسفه: د دولت او رعيت مطالعه

سياسي فلسفه د دولت او رعيت تر منځ مسايل شاري، ليکن په جزياتو او د حکومتي لوړو ژورو او د مشرتابه په طريقو ډېر نه غږيږي بلکی کوشش کوي چی دا سوالونه وڅيږي:

- ✓ ولی انسان بايد د حکومت تابع وي آیا له ډار او ترس پرته بل کوم دليل د اطاعت د منلو لپاره شته؟
- ✓ آیا موږ دولتونو لرو ته اړتيا لرو يا د دولتونو له شتون پرته به لا د بهتر وضعيت لرونکي يو؟
- ✓ آزادي څه شی ده او رعيت تر کومه حده آزادي لرلی شي او تر کومه حده بايد له آزادی برخمن وي؟
- ✓ برابري څه شی ده او آیا خوښوونکی ده؟

د اوسنئ پيړۍ په لومړنئ نيمايي کی فيلسوفانو د دولت او رعيت له مسايلو سره ډيره کمه علاقه درلودلی ده، تر دغه وخته دا موضوع مکرراً د فلسفی د يوی مهمی برخی په توگه ليدل کيده. د افلاطون له وخته ټولو هغه کسانو چی فلسفي مخکښ متفکرين وو سياسي فلسفه د خپلو ليکنو په سر کی راوستی ده، په خپله افلاطون هم په دی باب دوه غټ آثار چی جمهوري او قوانين نومبري ليکلي دي.

ارسطو هم د سياست په نامه قوي کتاب ليکلی دی آگستين د خدای ښار په نامه کتاب ليکلی. توماس آکویناس د دولت او رعيت حقوق او وظيفې کتاب وليکه. توماس هابز هم د ليوياتان په نامه ليکنه کړی ده. جان لاک د مدني حکومت په نامه ليکل کړي دي چی د پام وړ کتاب دی. ډيويد هيوم د تاريخ او سياست په نامه مطلب وليکه. او همدا راز د معاصرو فيلسوفانو له ډلی

فلسفه په ساده ژبه

چی دا برخه یې له پامه نه ده غورځولی هیگل، بینیم، جان ستورات میل او په ځانگړي ډول کارل مارکس یادولی شو.

د علم فلسفه

د فلسفې مسایلو د وجود تصور چی په نظام مندی علومو پوری منحصر دي نسبتاً نوی تصور دی، دا چی اوسمهال د علم د فلسفې په نامه یادېږي تر نولسمې پېړۍ پوری یی د معرفت د نظریې یوه برخه تشکیلوله. د نولسمې پېړۍ ځینی فیلسوفان لکه جان ستورات میل دا د منطق د یوی ځانگړی یعنی استقرایي منطق په توگه تر بحث لاندی نیولی ده.

اوسمهال د علم فلسفه د فلسفې د یو ځانگړي شاخ په توگه شمېرل کېږي او په همدی عنوان په اکثره پوهنتونونو کی ځینی وخت د علم محصلینو او ځینی وخت د فلسفې محصلینو او ځینی وخت هم دواړو ډلو ته تدریسېږي. د علم فلسفه غالباً د علم د تاریخ تر څنگ شمېرلی شي. د فلسفې د علم اکثره لاروي چی کله شروع کوي لومړی یې د خپل تحصیل ژوند له علمي فلسفې شروع کړی او وروسته یی فلسفې ته مخه کړی ده. د فلسفې مسایل چی د علم مربوط دي د هستی پېژندنې په مسایلو ورگډېږي یعنی د واقعیت په باره کی مسایل لکه د جاذبې قوه، مقناطیسي قوه او الیکترونونه.

فلسفه په ساده ژبه

منطق: د استنتاج او دلیل فلسفه

د منطق د کلمې رېښه له یوناني کلمې لوگوس څخه اخیستل شوی ده چې د فکر یا دلیل په مانا ده او احتمالاً داسې ده چې ځینی وخت منطق د فکر د قوانینو د مطالعې په توګه تعریفېږي لیکن ارسطو چې ددغې موضوع بنیادګزار دی منطق یې د دلایلو د مطالعې په نامه توصیف کړی دی.

له دی ټولو سره داسې هم نه ده چې د هر استدلال هدف دقیقاً د یو شي ثابتول دي بلکې د ډیری استدلالونو هدف دادی چې یو شی احتمال لري. د منطق بهترین تعریف عبارت دی له (منطق د کامل استدلال هغه مطالعې ته وایي چې په صحت او عدم صحت پوری رابطه لري)

ځینی فیلسوفان وایي چې منطق باید حقیقت هم د صحت غوندې تر مطالعې لاندې ونیسي لیکن حقیقت له صحت نه ډیره پراخه موضوع ده.

د فلسفې نوری څانګې

که څه هم په دی کتاب کی زموږ هدف دا وو چې تر ممکن حده دغه لیکنه د فلسفې په باب جامع واوسي لیکن بیا هم موږ به اختصار بسنه وکړه او د فلسفې ډیری څنګې مو ناوېپلې پرېښودې. په دی وجه موږ د ریاضیاتو فلسفه، د ژبې فلسفه، د حقوقو فلسفه او د هنر یا ښکلا پېژندنې په فلسفه خبرې ونکړې. دلیل یی هم دادی چې دغومره اوږد بحث په دومره کوچنی لیکنه کی نه ځایېږي او د یو جامع بحث لپاره قوي اثر لیکلو ته اړتیا ده چې لوستونکي له پورته یادو او ورته نورو برخو سره له مخکې بلدتیا ولري.

په ټولیزه توګه د فلسفې مطالعې ته له دوه لارو دوام ورکولی شو: یا خو فیلسوف غواړي چې جنجالي مفاهیم تعریف او تحلیل کړي او د ثبوت لپاره یې اعتمادي سرچینې استعمال کړي تر څو انتزاعي او جنجالي تصوراتو ته چې د فلسفې اصلي مسایل دي او د فلسفې د توجه وړ دي تشریح او توضیح پیدا کړل شي. د فلسفې دغه دوه انواع عبارت دي له تحلیلي او (Continental)

فلسفه په ساده ژبه

لیکن باید ووايو چی دغه دوه عنوانونه چندان دقیق نه دي. اوس وخت کی تحلیلي فلسفه د شلمی پیری د انگلیسي فیلسوفانو گیلبرت رایل، جی ایل آونستین او جی آنسکام او امریکایی فیلسوفانو لکه دونالد ډیویډمین، هیلری پانتم او سایول کریپکی په نومونو پوری تړل شوی ده. خو بلخوا کانتینینتیل فلسفه د جنوبي امریکی او اروپا په ځینې برخو کی تر سترگو کیږي. دا فلسفه د فلسفي نظامونو د بنسټگرانو لکه هیگل، شوپنهاور، مارکس او په دی وروستیو کی د ځینی افرادو لکه سارتر، هابرماس او ډریدا په نومونو پوری تړل شوی ده.

په ژوند د فلسفې تاثیر

فلسفه په انساني ژوند کې هم د اصولو او قواعدو له مخې او هم د ژوند پرمختګ او باريکيو د لا ښه پېژندلو لپاره يو بنيادي اصل ده. فلسفه چې د نړۍ د مشهورو مفکرينو په نظرياتو او لرليد ولاړه ده معمولاً هغه مسایل شاري چې ډير جنجالي او پيچلي وي که څه هم فيلسوفان د فلسفې د مختلفو قواعدو په اړه موافقتونه او مخالفتونه دواړه لري خو بيا هم فلسفه د انساني ژوند د پرمختګ بهترينه لار وه. مختلف مهالک د مختلفو نظريو پلوي کوي او لا تر اوسه يې بريالۍ تطبيقوي چې د مثال په ډول اوسنی قوي او پرمختللی انگلستان هم د يو مشهور مفکر د نظرياتو پايله بللی شو.

د فلسفې په اړه پراخ او تنګ نظرونه

د تاريخ په مختلفو دورو کې فيلسوفانو د دوی د څېړنې لاندې موضوعاتو ته کله په ډيره ژوره توګه کتلي دي او کله کله يې هم ډير تنګ نظر ښودلی دی. بلخصوص د شلمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې فلاسفه وو د بحث موضوعاتو ته په نسبتاً تنګ نظر کتلي دي، لکه د آکسفورډ فلسفه چې د وين د حلقې پوزيتويزم او د ژبو د تحليل ترکيب چې د موضوعاتو په اړه محدوديت توصيه کوي. او شايد چې همدغه امر په شلمه پېړۍ کې د علم د پرمختګ د مخنيوي باعث شوی وي.

په ۱۹۵۹ ميلادي کال ارنست گيلنر په خپل کتاب (کلمات او اشياء) کې ډېر کلک انتقادونه وکړل. گيلنر ادعا وکړه چې حتی مسلکي فيلسوفانو په آکسفورډ کې په خپلو څېړنو کافي وخت نه دی لگولی. او هغه څېړنې چې دوی کړي دي د مابعدالطبيعي فلسفې له سياست، اخلاقياتو او د ژوند له واقعيت سره هيڅ اړخ نه لگوي. هغه وخت د گيلنر انتقاد د چا غور ته کوز نشو مگر وروسته فيلسوفانو د مابعدالطبيعي فلسفې د سوالونو تحليل ته مخکه کړه او دا مهال د هغه کسانو شمېر کم نه دی چې د ژوند په واقعيت ليکنې او فکر کوي.

فلسفه په ساده ژبه

په ۱۹۷۰ میلادي کال استرالیایي فیلسوف پیتر سینگر د (حيوان آزاد) په نامه کتاب ولیکه. شاید دا د نړۍ په تاریخ کی لومړنی فلسفي کتاب وي چی د حیواناتو د حلالې د ځایونو (مسلخونو) عکسونه پکی وو. ددی کتاب یو عنوان (دبی غوښې خوړو د پخلي طریقې) باعث شو چی ډیر لوستونکي یې وښو خوړو ته مخکه کړي. همدا راز نورو فیلسوفانو جی آنکام له بارداری نه مخنیوی، ستیفن کلارک د حیواناتو حقوق، فیلیپفورټ ترحمي قتل، جوډیس تامسن د سقط جنین او امارتیاسن د اقتصادي علم او فلسفې په اړه کتابونه ولیکل.

گټه او اخلاقي اصول

اخلاقي پایله هغه نظريه ده چې وايي کړنې بايد د هغې پایلو ته په کتو تر تعقيب لاندې ونيول شي، ددی نظريې مهم قسم Utilitarianism يا فايده گرايي ده او د فايده گرايي مشهور فيلسوفان عبارت دي له James Mill, John Stuart Mill او Jermeý Bentham.

د يوتيليترينيزم فلسفه هيڅ خاص اخلاقي اصل ته اړتيا نلري ددی په ځای يوتيليترنستان دا نظريه اختياري چې هر هغه عمل چې د يو انسان د نيکمرغۍ سبب گرځي د عملي کېدو دی او ټول هغه موارد د ارزښت وړ دي چې د انسان د گټې سبب گرځي.

بل پلو کانت د يو تيليترينيزم په ضد تر ټولو مخکښ او مشهور فيلسوف دی، کانت وايي په نيکمرغۍ پسې تر شا زغېدل بي فايدي دي ځکه کيدای شي موږ په دی کې له ناکامۍ سره هم مخ شو، او که نېکمرغي ذاتاً د ارزښت وړ وي نو کله چې مضر اشخاص په نړۍ کې پرمختگ کوي نېکمرغه اشخاص به د ناراحتۍ احساس وکړي. همدا راز کانت په دی نظر دی چې په نړۍ کې يوازینی ارزښتمند شی د نيکۍ اراده ده او نېکه اراده عبارت ده له (د هر هغه کار د ترسره کولو لپاره تمایل او عزم چې نېک وي) د کانت په نظر دا يو معقول اصل دی او هر عاقل موجود کولی شي پيروي تری وکړي ځکه انسان ته په کار دي چې تل روغ او ريښتيني اوسي حتی که په دروغو تاسو ته يوه ستره گټه هم لاسته درځي نو بايد پرهبز تری وشي.

که د کانت نظريات وپلټل شي نو تر ټولو ډيره توصيه پکې ددی ليدلی شی چې ريښتيني اوسۍ، روغ کارونه کوي، د دروغو وعدی مه ورکوي، سخاوت کوي د نيکۍ غوښتونکي اوسۍ خپل استعدادونه عبث مه ضايع کوي په حيواناتو مهربان اوسۍ، هيڅکله ځانونه مه کوي.

اوس راځو په مقاييسوي ډول دواړه نظريات سره پرتله کوو

فلسفه په ساده ژبه

لومړی نمونه: فرض کړئ یوه مېرمن په یوه جزیره کې د مرگ په حال کې ده او په دی جزیره کې د هغې یوه وریره ده چې فرشته نومېږي هغه خپلې وریرې یعنی فرشتې ته وصیت کوي چې ټول مال یې په یوه نیکه لاره کې ولگوي فرشته وعده ورسره کوي چې د هغې ټول مال به د یو لوبغالي په جوړېدو کې لگوي کله چې دغه مېرمن مړه کېږي او فرشته له جزیرې نه ابادئ ته راځي او هغه گوري چې د خپلې ترور پیسې په همدغه لوبغالي مصرف کړي خو یو وخت پوهیږي چې د ماشومانو یو هسپتال د پیسو د نشتوالي له امله خراب پروت دی اوس فرشته خپل نیت بدلوي او د لوبغالي لپاره ځانگړی شوی پیسې د کوچنیانو په روغتون لگوي. اوس آیا فرشته په خپل قول وفاداره پاتې شي؟

دلته د کانت د نظریې پیروان وایي چې بلې فرشته باید په خپل قول ثابتې پاتې شي ځکه چې وعده ماتول سم کار نه دی فرشته باید په خپل اصل وعده کلکه پاتې شي ځکه که هغې نه غوښتل له اوله به یې وعده نه کوله. له بل پلوه یوتیلیترنستان وایي چې هر څه په دی پوری تړلي دي چې وپوښتل شي چې آیا د لوبغالي په جوړېدو انسان ته زیاته فایده رسیږي او که د هسپتال، که لوبغالی مهم وو نو په خپل قول دی ودریږي خو که روغتون انسان ته له هغې زیاته گټه درلوده نو باید خپله وعده ماته کړي؟

دوهمه نمونه: د هند په کلکته ښار کې د تیریسیا مور خپل ټول عمر د مرگ په وخت کې د بی وسه او بی کسه خلکو په خدمت تېر کړ، د فایده باورانو په باور ددی کار فایده ډیره کمه ده د یو فایده باور د محاسبې له مخې د تیریسیا مور ته په کار دي چې خپل عمر د ژوندیو خلکو د خدمت لپاره وقف کړي ځکه د مړه کیدونکو کسانو په نسبت د ژوندیو مرسته کول مهم دي.

دریمه نمونه: داسې وگنئ چې د پولیسو اداره له ډیره وخته د قاچاقچیانو د یو گروپ په لټه کې ده خو نده توانېدلی چې کومه نښانه او سند یې په اړه بیامومي، یوه ورځ د قاچاقچیانو یو ملگری د پولیسو ادارې ته ورځي او د باندې د غړو د نیولو لپاره ټول مهم اطلاعات ورکوي ددی کار انگېزه

فلسفه په ساده ژبه

له پخوانيو کړنو د هغه د پنبه‌مانی احساس نه دی بلکی د هغه او د ملگرو تر منځ داخلي اختلافات دي نو پوليس بايد څه وکړي؟

د يوتيليترنسټ په نظر بايد هغه ته مصونيت ورکړل شي ځکه د ټولني د اکثريت منافع په بله هره ملاحظه بهتري لري، خو کانت به د مخبر د پخوانيو جناياتو په وجه د هغه په مجازات ټينگار وکړي. اصلاً د کانت نظريه په دی ولاړه ده چی که اسمان راپريوځي هم د حقایقو په تعميل کی بايد سستي ونشي مثلاً په هيڅ وجه بايد دروغ ونه ويل شي که څه هم د هغه دروغو په ويلو تاته گټه حاصلېږي.

دلته مور يو ټکي ته په دقت کولو مجبورېږو د مثال په ډول: تاسو د نازيانو له وېری څو تنه يهودانو ته په خپل کول کی پنا ورکوی خو شېبه وروسته نازي عسکر د يهودانو د پلټنې په جريان کی ستاسو کور دررسېږي آیا تاسو نازي عسکرو ته وايی څو تنه يهودانو ته مو به خپل کور کی پنا ورکړی څو هغوی يې د وژلو کندي ته بوځي او که په دروغ ويلو به د څو تنه بېگناه کسانو ژوند ژغورئ؟ - په داسی حال کی چی تاسو مجبور یی چی د یوی قاعدی په عملي کولو سره هغه بله قاعده نقض کړئ. خو داسی ښکاري چی يوتيليترنيزم هم گن عیبونه لري، که فرض کړو چی د ښکمرغی ترلاسه کول د ژوند مهم او حیاتي اصل دی او مور ټول کوشش کوو چی په خپل ژوند کی ښکمرغي ترلاسه کړو خو دا چی ښکمرغي تل له مشروع لارو نه ترلاسه کېږي او کله کله مور د ښکمرغی د ترلاسه کولو لپاره د نامشروع لارو کارولو ته اړ کېږو نو آیا دا به مناسبه وي چی د یو مطلق ارزښت لپاره چی ترلاسه کول یی تر بل هر څه اړین دي له نامشروع لاری کار واخلو؟ - یا د خپلی گټې لپاره رينستيا پت کړو او دروغ ووايو؟

د رابرت نازیک په اند چی د فايده گرايي په ضد یو بل نوموتی فیلسوف دی ((فايده باوري مور ته امر کوي چی گټو ته په حقایقو ترجیح ورکړو هغه وايي په حقیقت کی انسان ته پکار ده چی تصادفي حقیقت ته په نامشروع خوشالی بهتري ورکړي او دا د اخلاقو بنيادي اصل دی)). د فايده

فلسفه په ساده ژبه

باورئ يو بل مشکل دادی چی مور ته امر کوي چی خپل اخلاقي فعالیت يوازی تر هغو کسانو محدود کړو کومو ته چی په اسانۍ لاسرسی لرلی شو او له هر هغه چا څخه صرف نظر شو چی کومک ورسره مشکل دی.

جي مور (G,mor) ددی سوالونو لپاره يو مناسب ځواب وايي هغه څرگندوي ((دبدبختيو مخنيوی له دی ډیر مهم دی چی د خوشبختيو لټون دی وشي او که لږ يې واضحه ووايو ددی نظرياتو تايي يوازی د يو ساله عقل په فيصله سره کيدلی شي)).

بلاخره نه د کانت نظريه او نه هم د ستورات ميل او د ملگرو نظريه يې د عوامو خلکو د صحت او تاييد وړ دي ځکه چی سوال پيدا کوي چی ولی بايد يو ساده نظريه لکه چی وايي د نېکمرغی نظريه د مطلق ارزښت قابل ده د عملي کېدو وړ وي؟ - آیا مور د جي مور د کتگورئ په شکل يوه بله درميانه نظريه نشو څېړلی؟ - نو په پایله کی دی نتیجی ته رسېږو چی د نيکی لور ته تمایل تر ټولو باوري اصل دی خو تر څنگ يی په يو خاص اصل کلک درېدل هم معقوله خبره نه ده او دا په هغه صورت کی چی په همدغه خاص اصل ټينگار د يو انسان په زیان تمامېدی شي.

مارکس او مارکسیزم

د کارل مارکس عقل چی د چک هیگل د مابعدالطبیعی او د ریکاردو له اقتصادي ځواکمنو نظریاتو قوت اخلي د نولسمی پیرئ د صنعتي انگلستان په رامنځته کولو کی تاکنونکی رول درلود. د شلمی پیرئ د نړی په سیاسي او کلتوري نقشه کی د مارکس د افکارو تاثیر تر بل هر متفکر زیات وو، خو مارکس واقعاً په څه عقیده وو ؟ - مارکسیست فلسفه چی لبرترلره تر همدې وروستیو پوری د نړی ډیرو هېوادو پری د وفاداری سوگند یاداوو دقیقاً څه شی ده ؟- دی سوالونو ته موثق ځوابونه حتی که موجود هم وي په دی کوچنی لیکنه کی یې ځاییدل ناشوني دي، په دی سربېره د لومړني مارکس (چی د الماني ایډیالوژی لیکوال وو) او وروستی مارکس (چی د سرمایه داری د بنسټ لیکوال وو) تر منځ د ظاهري ناهمغبرئ تاثیراتو هم دا مسئله له مشکل سره مخ کړی ده. له بلی خوا هغه کسان چی مارکسستان نه دي خو د نظریاتو پوهېدلو یې علاقه مند دي د کتابونو د چاپ په وخت د مارکس د خاصی ژبی د کارونی له امله د مارکس به سیاسي او اقتصادي استدلال نشي پوهېدای او لایې پیچلي موارد سختوي. دلته مور غواړو چی د کارل مارکس افکار په یوه داسی طریقه تاسو ته توضیح کړو چی نه خو ډیره ساده او توهین آمیز وي او نه هم ډېر مغلق او پیچلي.

کله چی مارکس د ټولنو په اړه بحث پیلوي هغ معتقد دی چی د یوی ټولنی سیاسي کلتوري او حقوقي وضعیت د هغه ټولنی د اقتصاد په څرنګوالي پوری تړلی دی، لکه چی مخکی مو وویل مارکس د نورو روښانفکرانو غوندی د هیگل له تاریخي او فلسفي دیدگاه نه متأثر وو، له هیگل سره د مارکس دغه علاقه د هغه له کتاب د روح بنسټ پېژندنی پوری تړاو لري، مگر د ۱۸۴۰ م په اوږدو کی هغه په دی باور وو چی د ټولنو تشکیل کوم روحي تړاو نه سره لري. دلته وو چی هغه خپل لومړنی نظر تغیر کړ او د یو بالغ نظر په توګه یی دوهم مسیر تر تعقیب لاندی ونیو او همدا ځای د هیگل او مارکس د نظریاتو د بیلتون پیل وو. مارکس تر دی وروسته یو بل پړاو ته مخه

فلسفه په ساده ژبه

کړه چی اوسمهال یې خلک ډیالیکتیک ماتریالیزم بولي. د مارکس په اند د یو دولت داخلي جوړښت د همغه دولت د تولیدي قوی په رشد او تکامل پوری اړه لري او ددی لپاره چی وپوهېږو یو دولت څنگه اقتصاد لري اړینه ده چی د همغه دولت د داخلي کلتوري او حقوقي موقف په څرنگوالي ځان خبر کړو.

مارکس د پرمختگ مراحل د مالکیت په بېلابېلو انواعو پوری تړلي بولي. د مالکیت له اقسامو د همغه وخت یو مشهور قسم لومړنی اشتراکي مالکیت دی خو وایي اشتراکي مالکیت په هغو ټولنو کی د تطبیق وړ دی چی هلته د تولید پړاو تر اوسه نه دی تکمیل شوی او د ټولنی اقتصاد په مالدارئ او کرنی تکیه وي.

د مارکس په فکر فیوډالیزم ټولنه په طبقاتي ژوند ویشي او تر ټولو او دوه طبقی رامنځته کوي چی یوه یی هم ځمکوال او دوهم یی بی ځمکی طبقه وي او دا حالت ټولنه پانگوالئ ته راکاري. په پانگوالئ کی هر چیرته چی راکړه ورکړه ډیره وي هلته د پانگوالو او تجارانو ظهور کیږي هغه طبقه چی د ځمکوالو له طبقی سره کاملاً متفاوته ده او دا د مالکیت دریم قسم بلل کیږي.

سرمایه داري یا پانگوالي د یوی بلی طبقی د زیرندی او حتی د کامیابی یوه پوری ده چی د کار ابزار په کنترول کی لري لکه کارخانی بانکونه شرکتونه او نور... دا طبقه چی له پانگوالی سره اوبدلی طبقه ده بوژوازي بلل کیږي.

د مالکیت پینځمه مرحله سوسیالیزم ده مارکس متعقد دی چی په ټولنه کی د کاري ځواک او روښانفکری په زرغونېدو سره د سوسیالیزم عملي کېدل ممکن شي. پرولتاریا یعنی ټیټ پوری صنعتي ځواک د کمې مزدورئ په مقابل کی کار کوي او د دوئ په کم معاش کار کول د هغوی د اربابانو یعنی بورژواز طبقی د چاغښت او سرمایه کیدلو باعث گرځي. البته پرولتاریا د خپل ژوند د تضمین په خاطر کار کولو ته اړتیا لري او دا یوازی بورژواز طبقه ده چی دوئ ته کار او معاش

فلسفه په ساده ژبه

ورکولی شي که څه هم د دوی مشران د کارگرو کار کولو ته اړ دي خو په متناسب ډول د پرولتاریا اړتیا تر بورژواز هغی زیاته ده.

د مارکس په نظر سوسیالیستي انقلاب هغه وخت بریالی کیدای شي چی کله کارگره طبقه ځان تر خپلو اربابانو قوي احساس کړي دا وخت کارگره طبقه د کار ابزار په خپل کنترول کی راوړي عیناً هماغسی چی پانگوالي د بورژوازی په کامیابی کی لاس لري سوسیالیزم هم کولی شي کارگر په خپلو بادرانو برلاسي کړي. مارکس سوسیالیزم له زوال څخه خالي نه بولي هغه اټکل کوي چی د کمې پاملرنی په صورت کی سوسیالیزم ډیر ژر له خپل منځ نه نړیدلی شي او د پرولتاریا دیکتاتوري د دغه مرحلی د پرځولو تر ټولو لومړنی نښه بولي. د مارکسیستي نظریې په بنیاد د انسان د تکامل نکته هغه وخت ترلاسه کیدلی شي چی په دغه دیکتاتوري غلبه حاصله شي چی په پایله کی به یی نه شخصي مالکیت وجود ولري او نه هم طبقاتي اختلافونه

مارکس یا بل هیڅ کس دا نه ده څرگنده کړی چی کمیونستي چوکاټ له څه شي سره شباهت لري، مارکس په لومړي عبارت کی یو جنت ترسیموي چی خلک خپل زیات وخت په شغل او تفریح مصرفوي په نورو توصیفاتو کی د مارکس د ښار ارمان په نوم مفکوره چی هلته انسانان یو بل نه استثماروي او هیڅ ډول طبقاتي ژوند وجود نلري او هیڅ فساد او ټولنیز مشکلات نشته.

یو مبهم بحث دادی چی آیا کارل مارکس متعقد وو چی ټولی ټولنی باید لومړنی اشتراکي مرحله غلامي، سرمایه داري، سوسیالیزم تر کمیونیزم عملي کړي او که څنگه؟

شواهد وجود لري چی ښیي مارکس هیڅکله ټینگار نه کاوو چی د خپل ښار ارمان ته د رسېدو لپاره غیر کمونستي ټولنی هم خپل دغه نظریې عملي کېدو ته راکش کړي. مارکسیزم وایي یوازی یو خشن انقلاب کولی شي تحميلي حکومتونه له منځه یوسي. مارکس باوري وو چی ددغه حکومتونو په خلاف کامیاب انقلابونه کولی شي پرولتاریایي دولت منځته راوړي او هلته به هیڅ

فلسفه په ساده ژبه

هغه دولت چی موږ یی د مستبدو او منفورو دولتونو په توگه یادونه کوو وجود نه لري. پرولتاریا دولت به ډیر ژر له منځه لاړ شي او خپل ځای به کمونیزم ته وسپاري مگر تاریخ ثابتہ کړی چی پرولتاریا دولتونه په اسانی او لنډه موده کی له منځه نه ځي بلعکس دا داسی حکومتونه دي چی پنجی یې د انسانی ژوند هر کونج ته په اسانی رسېږي. بناً مارکسیستی نه انارشیزم منځته راوړي او نه هم ازادي. خو په پایله کی دا خبره هم یادولی شو چی که جگړیز انقلاب په هر علت وي په نړی کی یو ناکاره او خطرناک سیاست بلل کیږي.

اقتدار او بی دولتي

ډیری خلک به انارشي يا بی دولتي د اجتماعي کړکېچ او خشونت په توگه تلقي کوي که څه هم د انارشيزم نظريې پلويان دا نه وايي چې گډوډي د هغوی مطلوب هدف دی بلکې انارشيستان وايي چې که چيرته هيڅ دولت نه وای د انسانیت وضعیت به لا بهتر شوی وای، دوی د ټولنی د نظم لپاره ځینی ساده لاری چاری نسي. د پي جي پروډن په څېر اشخاص فکر کوي چې ټولنيزه گډوډي او کړکېچ عادي انسانان منځته نه راوړي بلکې دا دولتونه دي چې مشکلات يې پيدا کړي دي. له حکومت نه د پروډن تعريف په دی ډول دی چې: د حکومت تر واک لاندی اوسېدل مساوي دي له نظارت لاندی اوسېدل، پوښتل کيدل، لارښوونه کيدل، قانوني کيدل، کنټرولېدل، مهار کېدل، ارزيايي کېدل، تحقيرېدل او محکومېدل دداسی مخلوقاتو له لوري چې نه ددی کار مناسب عقل لري نه په نورو انسانانو کوم فضيلت لري او نه هم ددی کار حق لري.

بني او چپ انارشيزم

کين اړخي انارشيستان د نولسمې پېړۍ له اشخاصو مثلاً پرینس کرویتکین څخه عبارت دي. دوی عقیده لري چې بی دولته ټولنی د یوی دیموکراتیکي داوطلبانه همکارۍ په پایله کی راتلی او ټینګېدای شي. شخصي دارايي به له شخصي لوازمو په استثنی یا ډیره کمه وي او یا به بلکل موجوده نه وي ځکه چې زراعت او د تولید منابع به د خلکو تر عمومي کنټرول لاندی وي.

بني اړخي انارشيستان د نوی سياسي نظريې څانگه ده چې ځینی وخت د سرمایه دارو ازادي غوښتونکو په نامه هم یادېږي. سرمایه دار ازادي غوښتونکي د ډیری کمی فیصدی دولتي نظم غوښتونکي دي مگر ډېر کم له دغی ډلی نه بلکل دولت نه غواړي، بني اړخي انارشيستان یا د هغوی نژدی کړی یو داسی وضعیت ته سترگی په لاره دي چې هلته به سرمایه دار سیستم ځواب ورکونکی وي بلکې یو څه به څارنې پرته.

فلسفه په ساده ژبه

دوئ وایي سرمایه داري د ټولنی د ټولو افرادو لپاره درنه گټه راوړي او بلعکس قوانین او مالیات د خلکو دغه عمومي گټه راکموي. دوئ وایي که چېرته مخالف قوانین او مالیات د تولیدي منابعو د انحصار او محدودیت حق له منځه لېری کړي په دی توگه د سرمایه داری طبعی نظام بلکل خپلواک کېدلی شي.

آیا کولی شو دولت له منځه یوسو ؟

فرض کړی موږ فکر کوو چی حکومتونه یو بد شی دی څنگه به وکولی شو ځان تری خلاص کړو؟- موږ واقعاً نشو کولی چی تری خلاص کړو ځکه د ځمکې د مخ هر ځای د یو ملي دولتي قلمرو حصه ده. په تېر کی کین اړخو انارشیستانو باور درلود چی یوازینی د خلاصون لار د دولتي لوړپوړو اشخاصو ترور او یا یو ټولنیز انقلاب دی چی دلته باید د یوی مهمی استثنا یعنی گاندي نوم واخلو، گاندي یو کین اړخی انارشیست وو هغه ویل چی بهترینه ټولنه هغه ټولنه ده چی د کوچنیو محلي گروپونو په داوطلبانه همکاری ولاړه وي مگر هغه د هر قسم گډوډی او زورزیاتي مخالف وو ددی په ځای هغه د منفي سولیز مقاومت په پلوی ټینگار کاوو.

بني اړخي معاصر انارشیستان (سرمایه داران) غیرانقلابي لاری چاری توصیه کوي ددوئ ځینی متعقد دي چی کولی شو په سیاسي دیموکراتیکو وسایلو دولتونه له منځه یوسو. او یو شمېر نور یی فکر کوي چی هر څومره دولتونه زموږ په روزمره ژوند کنترول زیاتوي په همغه اندازه لا بې کفایته کیږي او ناکاره کیږي چی په نتیجه کی یې خودبخوده پاشل کیږي او له منځه ځي نو په دی توگه اړتیا نشته چی له خشونتته ډک بدلون ته لمن ووهو.

ځینی داسی هم شته چی د سیاسي مشرانو د سیاست په بدلولو ټینگار کوي، انارشیستان باید کوشش وکړي چی عاقل اشخاص او هغه کسان چی د نفوذ خاوندان دي لکه جنرالان او تجاران دولت سره له همکاری زړه توري کړي او کله چی دغه متنفذینو انارشیزم ته پنا راوړه دولت په

فلسفه په ساده ژبه

خپله له منځه ځي. خو دا چې آیا حکومتونه له ديموکراتيک پلوه پرځول ممکن دي؟ - په دی نظر اتکاء چندان معقوله نه ده. عثماني لويه امپراتوري چې د مؤرخانو له نظره فوق العاده بی کفایته او فاسده وه کله چې له څو سوه کاله دوام وروسته وپرخېده بی دولتي یی منځته رانه وره بلکی د عثماني امپراتوری له نړېدو وروسته کوچنی خو مضبوط دولتونه رامنځته شول چې تر ډېره صالح او له فساد پاک حکومتونه وو.

دا چې مور ولی دولتونه لرو او ولی باید د دولتونو تر حکم او قوماندی لاندی کار وکړو ددی سوال ساده ځواب دادی چې هر هغه څه چې طبیعي دي نه تری تېرېدل بڼه خبره ده او نه هم طبیعت د حل د یوازینی لاری په توگه منل معقوله ده. ځینی خلک وایی د بشر لپاره هر څه چې ممکن دي طبیعت بلل کیږي فکر کوو چې دا مفکوره تر یو حده افراطي ده ځکه انسان په خپل ژوند کی متواتر بدلون ته اړتیا لري او د بدلون لپاره په طبیعت کی انسانی دخالت ته اړتیا ده. بلخوا هر هغه څه چې دا مهال یې مور طبیعي بولو او انسان ته پکی لاسوهنه ممکن نه ده غیرطبیعی بلل منصفانه خبره نه ده.

توماس هابز چې د انگلستان د داخلي جنگونو په موده کې یې ژوند کاوو وایی: دولت د بشریت له طبیعي حالت سره هیڅ رابطه نه لري هغه په دی باور دی چې د بشر خپل اصلي حالت ډېر وحشي او خطرناک دی خلک دولتونه تاسیسوي چې له خپل طبیعي وحشي وضعیت نه وتبتي. هابز وایی لومړنی دولت د یو قرارداد په پایله کې رامنځته شو چې خلکو توافق وکړ خو یو پاچا وټاکي او مطلق قدرت به له هماغه سره وي او ددی قرارداد اصلي هدف د اقوامو او اقشارو ترمنځ سوله قایمول وو. هغه ټینگار کوي چې سوله د یو دولت د رامنځته کولو لومړنی شرط دی او سوله هغه وخت راتلی شي چې کله حاکمان د قدرت مطلق واکمنان وي هغه د واک تقسیم او محدودیت د کورنیو جگړو د پېښیدو اصلي علت بولي.

فلسفه په ساده ژبه

د دولت او طبیعت په اړه د هابز نظر د فیلسوفانو تر نیوکی لاندی راغلی چی له دغه معترضینو څخه یو مشهور یې هم جان لاک دی لاک وایی انسان طبیعي مسلم حقوق لري، د ازادی مالکیت او ژوند حق لري او د دولت وظیفه صرف او صرف د سولی برقراري نه ده. په همدی وجه د دولت قدرت باید محدود وي او په یو قسم باید د مختلفو سازمانونو تر منځ تقسیم شي. د جان لاک دغه شان نظریاتو د امریکا په انقلاب ژور تاثیر درلود او د استقلال اعلامیه طبیعي حقوقو ته څرگنده اشاره لري. په همدی توگه لاک او هابز په دی اختلاف سره لري چی د دولتونو پ نه شتون کی انسانان څنگه لاری چاری وکاروي؟-

د انسان نوعیت داسی دی چی کولی شي ځان له اجتماعي نظم او ترتیب سره برابر کړي که څه هم دغه ترتیب او نظم دده لپاره ډېر مختلف او متغیر وي. بعضي طوایف او قبایل په سوله کی ژوند کوي ځینی نور یې په جنگونو سره اخته دي او ځینی یې هم په خپلو همسایه گانو د چور او چپاول له لاری خپل ژوند تامینوي. په دی وجه مور نه پوهیږو چی په طبیعي حالت کی د انسان اوسېدل او زندگی به څنگه وي ځکه چی د انسان د ژوند طرز ځینی وخت سولیز دی او ځینی وخت جگړیز او نامناسب.

ژوند او مرگ

د فلسفې ځينې پخواني مسایل د ژوند او مرگ په سوالونو پورې رابطه لري او دا موضوع له نژدې دوه زره کاله راهيسې تر بحث لاندې ده. په اخلاقي فلسفه کې د قصدي او غير عمدي قتل، ځانوژنې، په بل چا د خپل ځان د وژنې، د جنين د سقط او د ځنکدن په وخت کې د يو چا د پرېښودلو په داسې حال کې چې کولی شې ويې ژغورې گڼ سوالونه مطرح کېږي.

قتل څه شی دی؟

قتل وژل دي ليکن هره وژنه قتل نه دی دا عبارت ده د انسانانو لخوا د نورو انسانانو قصدي او عمدي وژلو څخه. په دی صورت د حيواناتو له منځه وړل څه د انسان په لاس او څه د نورو حيواناتو په مټ دقيق قتل نه حسابېږي.

دوهم د قتل مرتکب بايد پوه شي چې دده مستقيم عمل د يو چا د مرگ باعث کېږي او که هغه نه پوهېږي نو دده دا عمل تقصير نه بلل کېږي، يو کس چې ځان يې په ډير مهارت سره د ونې په شکل پيچلی وي او يا يې ځان پکې پټ کړی وي او يو بل څوک يې په ناپوهۍ په لوري ډزی کوي او لگېږي قاتل نه دی ليکن که يو څوک د ډيرو خلکو تر منځ ډزی کوي او دی ته نه گوري چې مرمی په چا لگېږي برحق قتل حسابېږي.

دلته د يوې نکتې يادول ضرور دي چې قتل يوه حقوقي مسئله ده او دا چې د قتل موارد د قانون په اساس څه حکم لري د مختلفو هېوادونو تر منځ فرق کوي. کم عمره ماشومان نه شو کولی په قتل متهم کړو ځکه چې هغوی نه پوهېږي چې مرگ علت او معلول څه شی دي ليکن د نسبتاً اوچت عمر ماشومان چې د مرگ او قتل په باب په څه پوهېږي او په دی جنايت قادر دي فرق لري. د عاقل او بالغ کس دا ادعا چې نه پوهېده وسله خطرناکه ده او يا دا چې وژل يو جنايت دی نه منل کېږي. دا لنډ توضيحات ډيری سوالونه بی ځوابه پرېږدي لکه:

فلسفه په ساده ژبه

- ✓ آیا قتل مختلف اقسام لري؟-
- ✓ آیا قتل دقیقاً د یو بیگناه کس د وژلو مساوي دی؟-
- ✓ آیا جنگ د قتل له انواعو څخه یو دی؟-
- ✓ آیا له ځانه دفاع کول اساساً قتل حسابېږي؟-
- ✓ آیا قتل یو بد تعريف لري؟-

د امریکا په قانون کی قتل په لومړئ دوهمه او دریمه درجه طبقه بندي شوي دي دا طبقه بندي په هغه زمینه پوری تړلی ده چی د هغی زمینی په مټ عمدي قتل رامنځته شوی دی خو په انگلستان کی بیا قتل پ دوه طبقو تقسیم شوی دی قصدي او غیر قصدي قتلونه.

قتل عموماً عبارت دی له هغی وژنی څخه چی یو انسان د یو داسی جرم له کولو پرته ووژل شي چی د وژلو لپاره یې لازم جواز موجود وي. ددی اطلاق په اساس غیرنظامیان او عادي خلک چی په جنگ کی وژل کیږي د قتل قربانیان بلل کیږي. دا د فلسفې نظر دی ضرور نه ده چی حقوق دانان دی له دی وروستی نظر سره موافق وي. په جگړه کی ښکېل داوطلب سربازان په هغه صورت کی بیگناه نشي بلل کیدای چی جگړه غیر عادلانه وي په دی صورت کی عساکر یا خو قاتلین حسابېږي او یا هم د قاتلینو شیبه کوم بل څه -. د عسکرو دا دلیل سم نه دی چی (ما یوازی د امر اطاعت کړی دی) د مثال په ډول: هغوی چی په نسل وژنه کی برخه لرله همدغه بهانه کوله خو دا بهانه معقوله او د منلو وړ نه ده. د منځنیو پېړیو فیلسوفان دا خبره تاییدوي چی دفاعي جنگ روا دی. ویتوریو او گروتویس وایي چی د غیرنظامیانو او عادي خلکو په نښه کول هیڅکله جواز نه لري او دا کار عیناً قتل حسابېږي.

زیاتره فیلسوفان له ځانه دفاع کول بی قیدو شرطه روا حق بولي. توماس هابز لیکي: مور نشو کولی انسان له خپلې دفاع نه محروم کړو دداسی چا په مقابل کی چی دده په لور زغلي او له منځه وړل یې غواړي. او دا میثاق چی په تشدد نشو کولی د تشدد مخه ونیسو باد او هوا ده، هر انسان د

فلسفه په ساده ژبه

ژوند کولو حق لري له خپل ځان نه دفاع کول د ژوند له حق سره مساوي ده خو په دې شرط چې د مدافع شخص انگېزه له ځانه دفاع وي نه حمله کونکي ته صدمه رسول. د تېبنتی د امکان په صورت کې د مهاجم وژل روا نه دي په داسې حال کې د مهاجم وژل چې د خپل حفاظت بله لار نه وي موجوده د غرب قضايي حوزه قتل نه بولي. په امريکا او فرانسه کې افرادو ته د شخصي دارايي د حفاظت لپاره د مهاجم وژل جايز دي.

کله چې د قتل نوي توجيهاټ ليدل کيږي مجبور يو چې قتل ته هم يو نوی تعريف ورکړو لکه سياسي ترور، د خلاصون جگړه او داسې نور... خو که توجيه هر رنگه موجوده وي عمومي او واضح خبره داده چې قتل يو رذيل عمل دی.

ځانوژنه څه شی ده ؟

ادعا کيږي چې ځانوژنه يو شريف عمل دی ځينی وخت د سقراط مرگ د يو دليل په توگه راوړل کيږي خو دا نمونه دا خبره نه ثابتوي چې ځانوژنه يو بنکلی عمل دی. خو بيا هم کولی شو ووايو چې هر ويرانوونکی عمل ځانوژنه نه ده، له خطرې ډک عملونو سره مينه لرل لکه د تيز رفتارې موټرو زغلول چې د مرگ باعث کيږي ددی نښه نه ده چې هغوی واقعاً غواړي چې مړه دی شي. له فوځ يا خطري مرگوني بل هر ځواک سره يو ځای کېدل د ځان د وژلو مانا نه لري حتی يو سرباز چې ځان په نارنجک ورغورځوي خو د خپلو نورو ملگرو ژوند وژغوري له مرگه وروسته د زړورتيا ميال ورکول کيږي او په ځانوژنی نه متهمېږي.

په خپله د سقراط مرگ ځانوژنه نه وه، د يونانيانو تر منځ د شوکران څښل د اعدام يو شکل بلل کېده. فرض کړئ که په اعدام محکوم يو زنداني د زهرو له څښلو غاړه غړولی وای نو د اعدام حکم به يې په يوه بله خطرناکه طريقه عملي شوی وای. د سقراط له لوري د شوکران څښل په دې مانا وو چې هغه غوښتل د دار تختی ته په يوه نسبتاً اسانه او ارامه لار ورشي خو ځان ته له داسې

فلسفه په ساده ژبه

لاری د مرگ سزا ورکول لازم عمل نه دی ځکه کېدای شي سقراط د مرگ له سزا بڅښل شوی وای په هغه حالت کې به سقراط هېڅکله شوکران نه وو څښلې.

د ځينو په نظر ځانوژنه هر وخت بده نه وي ځکه ځينی وخت ژوندي پاتې کېدل ډير بد عواقب لرلی شي چې له مرگه هم بدتر وي. يو ډله خلک وايي ژوند زما خپل دی هر وخت چې هر څه می زړه غواړي له ژوند سره یې کولی شم. ځينی وخت له مرگه د بدتر حالت له ویرې خلک ځانوژنی ته ترجیح ورکوي مثلاً له نازي المان سره د جنگ په وخت به انگلیسي مامورينو زهري کپسول له ځان سره گرځول ځکه که نیول شوي وای تر داسی اندازی شکنجه کېدل چې تر مرگ سل واره بدتر وو. کله چې د دردونو د مخنیوي تکتیکونه محدود وو د سرطان مریضانو ته به تر حده زیات مرفین ورکول کېدل چې عیناً حکم یې درلود. دا چې آیا کولی شو ووايو چې ځانوژنه همپشه روا ده؟ - ځينې خلک استدلال کوي چې دقیقاً هماغسی چې يو انسان حق لري خپل زاړه اخبارونه د کور زاړه لوبښي او لباسونه له منځه یوسي خپل ژوند ته هم خاتمه ورکړي ځکه زندگي د هر چا شخصي ملکیت دی او د هر چا ژوند په هماغه کس پوری تعلق لري.

سمه ده دا به ومانو چې هر کس د خپل ژوند مالک دی لیکن دا به څومره لازمه وي چې خودکشي هم د انسان خپل حق وبلل شي؟ -

زما حق به د یو بی ارزښته شي لکه زور اخبار او د چای د زاړه لوبښي د له منځه وړلو لپاره ومانو لېکن دا په دی مانا نه ده چې موږ د هر هغه څه د له منځه وړلو حق لرو چې موږ یې مالکان یو. ژوند د یو انسان له ارزښته ډک ملکیت دی او ددی ملکیت له منځه وړل د یو انسان مطلق حق نه شو بللی ځکه ځينی وخت د یو چا په ژوند پوری د نورو انسانانو ژوند تړلی وي. په پخواني روم کې پلارانو خپل اولادونه له منځه وړلی شول ځکه هغه وخت دا نظریه غالبه وه چې اولادونه د هغوی په پلرونو پوری تعلق لري او د همدی تصور په بنیاد میرونو خپلی ښځې هم وژلی شوی.

فلسفه په ساده ژبه

په غرب کی د عیسویت او ورپسی د فیمنیزم له تاثیر وروسته ټول دغه ډول پخوانی رواجونه او د مالکیت نظریات وحشي وبلل شول.

ژوند د هر انسان خپل حق نه دی بلکی په یو ډول د هغه د ژوند حق له هغه ماحول سره شریک دی چی دی پکی اوسپړي او ده ته یی روزنه ورکړی ده. مثلاً په جاپان کی ځانوژنه تر ډېره قبیح عمل نه بلل کیږي خو که په فساد تورن یو جاپانی تجار په خپل فساد کی رسوا شوی وي او هغه د خپلی رسوایی په پایله کی وغواړي ځان ووژني دا به د جاپان په نسبت په یو غربي هېواد کی بده وگنل شي ځکه چی هغه غواړي د پولیسو د مجازات له وپری دا کار وکړي. په غرب کی ځانوژنه له متضررو اشخاصو د بښنې د غوښتو یوه لار نه بلکی له سزا نه د شرمناکی تېښتی په توگه تلقی کیږي.

د شر وجود

په نړۍ کې د شر موجودیت د توحیدي خدای پېژندنې لپاره عمده مسأله ده چې په بنیاد یې خدای مطلق مهربانه او مطلق واکمن دی. ځینی نور دینونه وجود لري چې د هغوی د لمانځنی خدایان نه مطلق رحیم دي او نه مطلق قادر. همدارنگه داسی دینونه هم شته چې وایي د خدای ذات یو ناپېژندل شوی شی دی په همدی دلیل ددغه دین پیروان گمان کوي چې د یو ناپېژندل شوي خدای عبادت کوي.

د اسلام، عیسویت او یهودیت برخلاف هغه ادیان چې گن شمېر خدایان لري د شر د وجود شاید د خپلو خدایانو تر منځ د کشمکش نتیجه وېوې چې نه مطلق قادر دي او نه مطلق رحیم.

ملحد فیلسوف ډیویډ هیوم د شر مسئله داسی تشریح کوي: که په نړۍ کې د شر وجود د خدای په اراده وي په دی صورت کی هغه خیرخواه نه دی او که د شر وجود د خدای په اراده نه وي نو په دی صورت کی هغه مطلق قادر نه دی. دا چې شر به خامخا یا د خدای په اراده وي یا د خدای بی ارادی، نو په دغه دواړه حالته کی به خدای هم یا مطلق قادر نه وي یا مطلق رحیم. او دریمه نتیجه هم ممکن ده او هغه دا چې خدای بلکل وجود ونلري. ډیویډ هیوم دا مسئله واضح نه کړه لیکن په خپلو لیکنو کی یی ځای ځای د شر وجود د خدای د عدم وجود د یو دلیل په توگه کارولی دی په همدی دلیل مور د هیوم د دریم نظر په سر له بحث نه صرف نظر کوو.

مور به معمولاً د هغه شر تر منځ چې انسان یې ایجادوي او د هغه شر تر منځ چې انسانان کنترول نه پری لري په تمیز قایل شو. دا چې یو انسان بل ته شر پیدا کوي کولی شو اخلاقي شر ونوموو خو د زلزلی، قحطی، او مریضی په شان شرونه طبیعي دي.

فلسفه په ساده ژبه

د الاهياتو ځينی عالمان تاكيد كوي چې شر صرف يو ذهني مفهوم لري. د شر او بد كلمات د نارضايت له صفاتو پرته بل څه نه وي، يعنی كه په ساده ژبه ووايو هر هغه څه چې زموږ بد راځي او نفرت مو تری كیږي شر دی او هر هغه څه چې موږ ورسره موافق يو خير يې بولو.

د ابن ميمون په شان فلاسفه متعقد وو چې هر هغه څه چې له خير نه خالي وي او د انسان تاوان پكی وي شر دی. بهاري، قحط، فقر او جهل ذاتاً شر دی ځكه چې انسان ته بدبختي راوړي. انسان نشي كولی ووايي چې شر خدای پيدا كړی دی، كه فرض كړو ووايو چې يو سپری ږوند دی هغه ته ږند بدل شر دی ځكه چې عدم بينايي ده. يا په ملاريا ككړ يو كس ته د هغه د صحت غير سلامتي يو شر ده خو دلته شر عدم نه ده وجود ده، د ويني په جريان كی د پلازما په نامه د ذره بيني موجود وجود.

بل اعتراض په هغه نظريه دی چې هم شر عدم او نشت بولي او هم يې د علت د قوی په توگه مطرح كوي كولی شو استدلال وكړو چې نشت نشي كولی د هيڅ څه شي علت شي ځكه يو څه چې نه وي نو علت به څنگه شي.

كله چې د علت او معلول مسئله راځ نو ضرور ده چې سرچينه به يې له يو وجود نه شروع كیږي. مثلاً ستالين او هتler د يو وحشتناك شر علت ول هغوی په خپل نوبت نور شرونه راوټوكول. دلته شر له خپلی سرچينی نه شروع شو او د دغی سرچينی په توگه ستالين او هتler علت ول نه عدم او نشت.

ظاهراً د عدم نظريه د شر له مسئلی نه عاجز دی نو كه شر د خير نه شتون ته وايي دلته دا سوال مطرح كیږي چې څه علت دی چې دغه وحشتناك واقعيتونه رامنځته كیږي كه چيرته خدای مطلق رحيم او مطلق قادر وي نو ولی اجازه وركوي چې دغسې وحشتناك حقايق رامنځته شي؟-

آيا د خدای او انسان د خيرخواهی تر منځ فرق شته؟-

فلسفه په ساده ژبه

که چېرته په همدې نکتې توافق وکړو چې د انسان او خدای خیرخواهي په نوعیت کې متفاوته ده نو آیا دا د شر د مسئلې حل دی؟

ددې سوال په جریان کې سړی وپیلې شي چې آیا هغه خدای چې خپرخواه نه دی د عبادت لایق دی؟- دا ډېره لری بنکاري چې خیرخواه خدای دی وکولی شي وحشتناک شر چې په دنیا کې موجود دی امضا کړي او روا دی یې وبولي. که یو شخص د ماشومانو یوه ډله په حبس کې واچوي او تر مرگه یې وږي کړي داسې شخص به خلک دارالمجانین ته بوځي او د لیوني گمان به پری وشي نو څنگه به یو مطلق قادر خدای وکولی شي هره ورځ د قحطۍ له وجې معصوم ماشومان ووژني؟-

همدا راز دا سوال مخی ته راځي چې د تکوین د نظریې دا دعوه چې خدای انسان په خپل شکل پیدا کړی دی څنگه ومنو. د الاهیاتو عالمان چې د متخصصو مؤمنانو اکثریت یې تشکیلوي وایي چې د خدای او انسان تر منځ شباهت جسماني شباهت نه دی بلکې تر ډېره حده دغه شباهت روحاني شباهت دی نو آیا په دی صورت کې د اجماع په باب د تکوین تفسیر رد کړو؟-

ظاهراً د خدای له وجود نه منکر فیلسوف ډیوید هیوم وایي: د خدای په اړه دا تصور چې انسان یې په خپل شکل پیدا کړی دی کاملاً غلطی ده. آیا له دی نه دا نتیجه واخلو چې خدای خیرخواه دی خو قادر مطلق نه دی؟- هیوم په ریشخند انداز سره وایي هغه خدای چې دا نړی یې پیدا کړی ده لومړی یې باید خپل هنر په یو بل څه ازمايپلی وای. هیوم وایي شاید د جهان خالق زور شوی وي یا شاید د نړی جوړوونکی خدای کوچنی ماشوم وي چې تر اوسه لا تازه زده کړی کوي.

که چېرته شر یوه طبیعي پدیده وي او انسان هم د خیر او شر تر منځ په فرق او انتخاب کولو کې خپلواک وي نو په دی اساس موږ باید د خیر او شر تر منځ په انتخاب قادر واوسو. لیکن د سېلابونو، خشک سالی او بهماری په شان شرونه د انسان د انتخاب په نتیجه کې نه راځي، د هیوم

فلسفه په ساده ژبه

نتیجه گیری داده چی زموږ لپاره د خدای ذات نالیدلی او ناپیژندل شوی دی او موږ نشو کولی یو نالیدل شوی شی کاملاً وپېژنو.

البته د هغه کسانو لپاره چی ملحدین دي د شر مسئله مطرح نه ده نړی اتفاقاً د شرورو لرونکی ده دقیق هغه ډول لکه نور طبیعی اشیاء چی وجود لري. د ملحدینو یوه ډله وایي چی د شر موجودیت همغه څه دي چی دوی لا نور د خدای په وجود بی باوره کوي. لېکن د شر مسئله په خدای د بی باوری مطلق او مطمئن دلیل نه دی که څه هم ځینی وختونه دا مسئله د خدای د وجود په وړاندی غابن ماتوونکی ځواب وي خو په حقیقت کی داسی نه ده. موږ یو څو ځوابونه وړاندی کوو هغه چی تر اوسه مذهبي او غیرمذهبي فیلسوفان پری په بحث اخته دي.

- شر وجود نه لري
- خدای وجود نه لري
- شر هم وجود لري خدای هم وجود لري، هغه مطلق مهربانه دی لیکن مطلق قادر نه دی
- شر او خدای دواړه وجود لري، هغه مطلق قادر دی خو مطلق مهربانه نه دی
- شر او خدای دواړه موجود دي، لیکن خدای نه مطلق رحیم دی نه مطلق قادر
- خدای موجود دی لېکن تر اوسه په مکمل ډول د هغه د ذات درک او پېژندگلوې نه لرو
- څه مسئله نشته، د خدای څرگنده خپرخواهي د هغه څرگند قدرتونه او د شر ښکاره او ثابت موجودیت متقابلاً سره جوړ دي لېکن ددغه جوړښت نوعیت یو راز دی چی د بشر له درک او فهم نه لوړ دی.

د خدای وجود

یهودیت او مسیحیت دینونه خدای د یو نامخلوق او نامتناهی موجود په توګه تصور کوي چې نړۍ او هر څه چې په نړۍ کې دي همغه پیدا کړيدي. دا موجود د بشر په نسبت د خالق مقام لري ددغه دواړو دینونو په عقیده خدای د پلار په مقام دی چې خپلو انساني بچیان هم په دی دنیا او په اخروي دنیا تعذیبوي او تحسینوي. اسلام یعنی دریم لوی توحیدي دین په ځینی مواردو کې له دغه دواړو دینونو سره مشترکات لری. که څه هم مستقیماً خدای د پلار په توګه نه تلقي کوي لېکن بیا هم ددی باوجود الله یعنی د مسلمانانو خدای په قرآن کې د هو په لفظ ځانته اشاره کوي او دقیقاً د یهودانو او مسیحیانو د خدای په شان انسان تعذیبوي او تحسینوي.

البته د خدایانو مربوط تصور ددغه دريو اړو دینونو له تاریخچې ډېر پخوا دی، داسی تر سترگو کيږي چې د خدای په اړه تصور د نړۍ د تاریخ په ټولو پیژندل شوو ټولنو کې د یو اساسي تصور په توګه موجود وو. د فیلسوفانو په باب باید ووايو چې هغوی پیری پیری د خدای د وجود په اړه فکر کاوو د هغوی علاقه غالباً په دلایلو متمرکه وه.

آیا کولی شو د خدای وجود اثبات کړو؟-

او یا دا چې هغه تنها تر ایمان پوری متعلق وېولو؟-

د خدای د وجود د اثبات لپاره مهمترین دلایل عبارت دي له: دلیل د الهام په بنیاد، دلیل د معجزاتو په بنیاد، دلیل د علت اولی، دلیل وجودي، دلیل اتقان صنع.

دلیل د الهام په بنیاد

ټول دريو اړه لوی توحیدي دینونه ادعا کوي چې ځینی وختونه خدای نارینه او بنځینه وو ته ځان په مخصوصه توګه بنایي په دی توګه دريو اړه دینونه تعلیم ورکوي چې خدای په کوه طور کې

فلسفه په ساده ژبه

ځان موسی (ع) ته بنودلی دی او لس فرمانونه یعنی لس لوحی او قوانین یې هغه ته ورکړل. په دی سربېره عیسویان عقیده لري چی څرنګه د نوي عهد په بنیاد خدای عیسی مسیح په واسطه نوی شریعت بشر ته وحی کړ، په داسی حال کی چی اسلام وایي خدای یعنی الله له محمد سره خبری وکړی او بېلابېل دستورات او قوانین یې هغه ته ورکړل او مومنانو ته یې زېږی ورکړ. همدا راز ځینی وخت عادي مومنان ادعا کوي چی د خدای د وجود په باب شخصي الهامات لري دوی دغه الهامات ځینی وخت د خوب ځینی وخت د خیال او ځینی وخت د خارق العاده او معجزه یي تجربو په اساس یادوی. لېکن ددوی مخالفین دغه خبره ردوي او وایي چی اکثره وخت انسان په خوب کی هغه څه ویني چی اصلاً حقیقت نه لري مثلاً یو څوک په خوب کی الوتونکی انسان ویني حال دا چی الوتونکی انسان بلکل وجود نه لري یانې خوب او خیال د اعتماد وړ دلایل نشي کېدای.

دلیل د معجزاتو په بنیاد

معجزات څه شی دي؟- تر ټولو مشهور حکایت دادی چی معجزه پ انساني امورو کی غیرعادي واقعه ده چی معمولاً د ښه او یا بد شخص لپاره ګټوره ده او د خدای په مستقیم دخالت سره رامنځته کېږي. او یا د خدای په امر سره د پیغمبرانو او پاکو خلکو په واسطه رامنځته کېږي. معجزات اکثره د طبیعت برخلاف پېښېږي مثلاً کله چی انسان مړ کېږي هیڅکله بیا نه ژوندي کېږي خو که خدای وغواړي د خپل نېک بنده په لاس کولی شي مړي بیا ژوندي کړي.

معجزات هغه خارق العاده وقایع دي چی علم یې په بیان او درک قدر نه دی په همدی حال کی ماتریالست فیلسوفانو ته چی علمي ذهن لري هیڅ خارق العاده پېښه دومره خارق العاده نه ده چی د مادي علت فاقد وي، ماده پرست فیلسوفان یوازی په همغه حقایقو باوري دي چی مادي علم یې تصدیق کوي. اور همپشه سوزول کوي یخ همپشه یخول کوي، ټول طبیعي مواد د جاذبی د قانون طابع دي، اوږی همپشه په پسرلي پسې راځي، او ټول ژوندي سر یوه ورځ مړي. روبنانه ده چی

فلسفه په ساده ژبه

نړۍ د علت او معلول د قوانینو محکومه ده او که تر اوسه په کوم کار زموږ علم نشته باور دی چې په راتلونکي کې به پوهان ورته ورسېږي.

ډیویډ هیوم (۱۷۶۰-۱۷۱۱) د هغو دین ضد دلایلو تر ټولو مخکښ مسؤل دی کوم چې دا وخت د غرب په الحادي محافلو کې رایج دي. هغه وایي: د طبیعي قوانینو د صدق لپاره ډېر زیات دلایل شته دي خو د معجزاتو د تایید لپاره ډېر اندک ثبوتونه شته کوم چې طبیعي قوانین یې نقضوي. هیوم وایي خلک طبعاً دروغجن هم شته دا چې فرد دروغ ویلي یا د غلطۍ مرتکب شوی له دی ډیر احتمال لري چې ووايو طبیعي قوانین باطل شوي دي.

دلیل د علت اولی

د علت اولی مهمترین بحث له منځنیو پېړیو زموږ لاس ته رسېدلی دی، دا دلایل په دی توگه جریان مومي:

هر علت لري او خپله همدغه علت هم یو علت لري اخيري علت هم یو علت لري او دا مسیر همداسی د وروسته په لور تر اخره دوام مومي. اخیراً به همدغه علت یا منتهی ختمېدونکی وي او یا نامنتهی نه ختمېدونکی. اوس که دغه مجموعه منتهی وی نو باید د شروع یوه نکته ولري چې کولی شو هغی ته لومړنی علت ووايو او دغه علت اولی خدای دی. او که دغه مجموعه نامنتهی وي څنگه؟- آکویناس له ډیرو ملاحظاتو وروسته دا امکان ردوي چې ټوله نړۍ له ازله موجوده وه او د زمان شروع یی نه درلوده، لېکن دلته باید وپوهېږو چې ارسطو په دی باب هیڅ تشویش نه درلود هغه باوري وو چې نړۍ له ازله موجوده وه که چېرته د ارسطو خبره سمه وي نو د علت اولی دلایل بې اعتباره کېږي.

آیا کولی ووايو چې د علت او معلول دلایل خطا نه دي؟-

فلسفه په ساده ژبه

آیا ممکن ده چی د علت او معلول ارتباط به خپل ذات کی هیش نه وي او دا هسی د بشر د ذهن زېږنده وي؟-

یا دا چی وپوښتو آیا ریښتیا هم علت له ازله وجود لري او زماني آغاز او شروع لري که نه؟-

که د اکویناس دغه ادعا چی د نړۍ له ازله شتون نا ممکن دی و منو نو باید پوښتنه وشي چی آیا د خالق لپاره د ازلی وجود تصور آسان دی؟- او که دی نو ولې؟-

که چېرته موږ و منو چی د خدای وجود له ازله وو نو دلته د ارسطو نظر په خپله تاییدیري چی د ازل په نامه یو څه شته او دا حق بیا ارسطو ته حاصلېږي چی ووايي نړۍ له ازله موجوده وه. برعکس که ووايو چی خدای له ازله نه وو موجود نو په دی توگه دا خبره منځته راځي چی د خدای وجود هم باید علت ولري هغه علت هم باید یو علت ولري او همداسی تر اخره.

بعضی فیلسوفان وایي چی خدای په خپله د خپل ځان علت دی لېکن دا تصور چی علت په خپله د خپل ځان علت کېدلی شي د ازل تر مسئلې هم سخت او پیچلی بحث رامنځته کوي، یانی څنگه یو موجود چی وجود ونه لري کولی شي چی خپل ځان رامنځته کړي؟-

دلیل د وجود په بنیاد

مشهور فیلسوف آنسلم (۱۰۳۳-۱۱۰۹) له مقدس کتاب نه په دی عبارت شروع کوي چی احمق په خپل زړه کی وویل خدای وجود نه لري، هغه وایي حتی د خدای منکرین هم باید د خدای تصور په زړه کی ولري له دی بغیر هغوی نشي کولی په خپله خبره هم وپوهېږي.

(خدای وجود نه لري) دا تصور چی حتی یو احمق یې هم په خپل زړه کی لري دقیقاً څه شی دی ؟

آنسلم وایي د خدای تصور د هغه موجود تصور دی چی له هغې د کوم بل لوی شي تصور نشو کولی، یعنی موږ نه شو کولی چی له خدایه د بل لوی شي تصور وکړو ځکه د خدای تصور

فلسفه په ساده ژبه

عبارت دی د یو داسی موجود له تصور څخه چی تر ټولو پوه، تر ټولو زورور، ازلي او مطلق کامل دی نو دغه تصور د خدای تصور دی او په کایناتو کی ددغه تصور بل مثال نه لیدل کیږي.

دلیل د اتقان صنع

د خدای د وجود د تایید لپاره دا دلیل د فلسفی تر ټولو گویا دلیل دی چی دنیا او په دنیا کی شته اشیاء د یو عجیب نظم لرونکي دي د سیارو له حرکاتو نیولی د مغزو تر خارق العاده جوړښت پوری دا هر څه تصادفي نشي کېدلی دا ډول نړۍ نشي کولی بغیر له هدفه او تصادفي منح ته راشي دا دنړۍ د یو حیرانوونکي هنري اثر مشابه ده.

ویلیم پالي (۱۷۴۳-۱۸۰۵) دا له ساعت سره مقایسه کوي که چېرته مور په یوه بی انسانه جزیره کی ساعت ومومو هیڅکله به څوک داسی فکر ونه کړي چی په دی جزیره کی د ساعت دا ډول پیدا کېدل تصادفي وي او دا ساعت په خپل سر رامنځته شوی دی بلکی بلافاصله به مو نتیجه اخیسته چی یو عاقل موجود شته چی د کوم غرض په خاطر یی دا ساعت جوړ کړی دی ، په دی توگه ساعت ساز له خدای سره مقایسه کیږي.

ډیویډ هیوم وایي: نړۍ نشو کولی چی له انساني صنعت سره تشبیه کړو هغه وایي که نړۍ له ساعت سره مشابه ده له غټو غټو حیواناتو او ونو بوتو سره هم مشابه ده؟- که ساعت کوم عاقل شخص طرحه او ډیزاین کړی دی نو حیوانات او ونې بوتې طبیعتاً رامنځته شوی دی چی د یو ساعت ساز او ډیزاینر شتون ردوي.

دلته سوال دادی چی آیا له یو مدبر او طراح پرته کېدای شي دغسی منظمه نړۍ رامنځته شي؟- د ډیویډ هیوم ځواب دادی چی ثبات له گډوډۍ او نامنظمۍ نه ډیر ارزښتمند دی نړۍ طبیعتاً استواره او باثباته ده او اړتیا نشته چی څوک یې کنټرول کړي د طبیعت قوانین هر څه کنټرولوي او دوام مومي.

برابري او مساوات

آيا برابري يو داسی ارمان دی چی د دفاع کولو ارزښت لري؟-

دلته اړتيا ده چی توضیح کړو چی موږ د کوم ډول برابری خبره کوو. ځینی وخت د برابری ټکی د اذهانو د مخشوش کېدلو سبب شي ځکه کله کله مساوات طلبان وايي چی خلک په هر حال سره برابر دي وروسته دا نتیجه گيري وشي چی باید ټول خلک سره برابر اوسي ددی ابهام د توضیح لپاره باید د برابر کلمه په څو مختلفو جملو کی استعمال شي.

کولی شو ووايو چی د مساوات طلبی مخالفان ددغه غلط فهمی اصلي قربانيان دي هغوی د برابر د کلمې په مقابل کی وايي چی خلک بی تردیده سره برابر نه دي او پوښتي چی کله تاسو وایئ چی خلک سره برابر دي مقصد مو څه دی؟- هغوی په دی هم نه پوهیږي چی له هر لحاظه د خلکو برابري هم زیانمنونکی ده او هم ناممکن ده.

بېشکه هیڅ حکومت که هغه هر څومره قدرتمند حکومت وي هم نشي کولی چی ټول خلک هم د قد هم د جرأت او هم د مهارتونو په لحاظ سره برابر کړي. که چېرته چارواکو کولی شوی چی د یو چا ذهني توان پورته کړي اول به یې خپله توانمندی پورته کړی وه.

لېکن حکومت کولی شي خلک په ځینی نورو مواردو کی سره برابر کړي. مثلاً حکومتونه کولی شي خلکو ته د برابری رایې ورکولو حق ورکړي. او یا د مساویانه محاکمې کولو حق ورکړي دا ډول سیاسي برابري اصولاً ناممکنه ده. د اقتصادي برابری له عهدی هم هیڅ حکومت کامیاب نه دی وتلی لېکن ځینی نور فکر کوي چی دولتونه کولی شي خلک د مادي امکاناتو او درآمد له لحاظه سره برابر کړي. کله چی موږ د برابری خبره کوو حتماً به زموږ هدف یا سیاسي برابري وي او یا هم د مادي وسایلو او آمدن برابري. ډېری غربي فیلسوفان بلخصوص هغوی چی د مساوات

فلسفه په ساده ژبه

طلبی ضد دي دا تاییدوي چی سیاسي برابري د سیاسي آزادی اساسي شرط دی، او په همدی وجه برابري یو سالر ارمان دی.

اقتصادی برابري د نړی د اکثره جنجالونو منشأ ده ځکه چی اقتصادی برابري له اړتیاوو، غوښتنو او تمایلاتو پورې اړه لري. آیا هغه خلک چې په ذهني، ښکلا، کاري ځواکمنی او د بیداری له لحاظه نابرابر دي باید د اقتصاد له لحاظه هم سره برابر کړو؟- یا دا چې آیا د ښایست په لحاظ بهتر شخص د یو بدرنگ کس په نسبت د زیات عاید د ترلاسه کولو حق لري؟-

هغو ټولنو ته لاسرسی چی اقتصادی نابرابري یې لرله یو اساسي مشکل وو. دلته لیدل کېږي چی اقتصادی برابری ته لاسرسی هغه وخت کېږي چی د افراط او نابرابری له پولو تېر شو خو داسی نه لکه جورج اورل چی وایي چی شخصي دارایی دی هم په مساویانه ډول بی له تبعیضه د افرادو تر منځ سره وویشل شي. تاریخ رابښي چی هېڅکله داسی اعمالو نابرابري په برابری نه ده بدله کړی. د دارایی تقسیم د برابری دایمي حالت منځته نشي راوړلی او نه هم د مساوات طلبی دوامدار خوب لیدنه د تحقق قابل ده، بلکې حکومت باید د لازمي برابری د ساتنی لپاره د اقتصادی زېربناوو چلښت ته دوام ورکړي او هغو کسانو ته د کار کولو زمينه برابره شي چی د اقتصاد د چلښت او لوړتیا توان لري.

امریکایي لیکوال رابرت نازیک د سیاسي فیلسوف او د ښي اړخي سرمایه داری مدافع آین رند له نظریې ژور متأثر دی. نازیک په خپل کتاب (بی دولتي: دولت او د آرمانونو ښار) کی ادعا کوي چی که چېرته دولت غواړي چی اقتصادی برابري ایجاد کړي نو د بالغو افرادو ترمنځ دی سرمایه داری فعالیتونه غیرقانوني اعلان کړي. دلته د مثال په ډول یوه کیسه رانقل کوو: مثلاً ویلې چېمبرمین فوق العاده تکتیکی شخص ده او ډیر خلک د هغه د مسابقې د لیدلو لپاره ورځي خو ویلې په دی شرط لوبه کول غواړي چی دده طرفداران باید دده په صندوق کی ډېری پیسی واچوي. نازیک وایي د یو مساوات طلب په نظر چېمبرمین حق نه لري او دا له انصافه لېری خبره

فلسفه په ساده ژبه

ده ځکه باسکت بال يوه گروپي لوبه ده چيمبرمين نشي کولی چی د گروپ د نورو لوبغاړو په نسبت زیاتی پیسې لاسته راوړي. خو له بل لوري وايي چی د هغه د طرفدارانو له دی نه منع کول چی خپل قهرمان ته اضافي پیسې ورکړي د هغوی د آزادی سلبول دي.

نازیک د دارایی د تقسیم په باب متفاوت نظر لري. هغه وايي هره سرمایه له یوی مشروع لاری ترلاسه شوی ده. شاید داسی هم وي چی د زور او یا غلا له لاری پیدا شوي وي. که د سرمایې فعلي صاحبان او یا پلرونه یې د غلا او زور مرتکب شوي نه وي د هغوی له دارایی نه د محرومولو هر ډول کوشش د هغوی په حق ښکاره تعرض دی. ځینی وخت دا هم وايي چی حکومتونه چی له فقیرانو سره د کومک لپاره کوم مالیات له سرمایه دارو راټولوي په جریان کې یی د رعیت ډیری حقوق تر پښو لاندی کېږي. په دی صورت دولت باید دولت حداقل وي په دی مانا چی د دولت وظیفه یوازی له جنایاتو مخنیوی او د بهرني دښمن په مقابل کی دفاع وي.

د فرصت برابري

مساوات طلبان ځینی محدودیتونو ته ترجیح ورکوي یعنی د فرصتونو مساوات.

دلته مهمه نظریه داده چی هر څوک باید په ټولنه کی د کامیابی چانس او فرصت ولري. ددی امر د ممکن کېدلو لپاره باید دا وظیفه دولت په غاړه واخلي چی کولی شي له مالیاتو څخه د مدارسو او تعلیمي او تحصیلاتي مؤسساتو د جوړولو لپاره کار واخلي. لېکن هیچ کس نه غواړي چی مالیات ورکړي خو دداسی کسانو شمېر هم کم نه دی چی ددی لپاره مالیه ورکوي خو د پوهنتوني زده کړو کلینیکي مرستو او ټولنیزو رغیزو چارو له فرصت څخه په مساویانه ډول استفاده وکړی شي.

په غرب کی اکثره خلک د نازیک او آین رند د نظریې پلویان نه دي خو هغوی دا امکان هم مني چی ډیری خلک اخلاقاً ددولتي بودیجو لپاره له خپلو شتو لاس په سر کېږي هغه شته چی ددوی قانوني ملکیت دي.

فلسفه په ساده ژبه

په دی توگه ویلی شو چی دولت په خاصو او معینو حالاتو کی حق لري چی د عمومي لویو مصالحو په خاطر ځینی اشخاص د هغوی له آمدن نه محروم کړي.

قانون او ارزښتونه

ځینی مساوات طلبان د خپلو ارمانونو د دفاع لپاره د حکومت او قانون استناد کوي، خو قوانین باید اجتماعي وي او د مشخصو اشخاصو او محوطې لپاره نه وي، او که داسی وي هغه اصلاً قانون نشي بلل کیدای.

چېرته چی د یوی اجماع په صورت کی له قانون نه برخمن کیدل موجود وي او په پراخه توگه له هغی حمایت وشي نو فکر وکړئ چی د مساوات لپاره مو یو مناسب فرصت تر لاسه کړی دی. لېکن مساوات طلبان له قانون نه د یو لوړ شي په لټه کی دي چی د خپل هدف دفاع پری وکړي، هغوی غواړي چی له سیاسي، اقتصادي او احتمالاً اجتماعي برابری نه هم دفاع وکړي. اکثره وختونه قانون د ټولو هغو خلکو لپاره یو قسم تطبیقیري چی قانون تر پښو لاندی کوي خو بیرته د قانون په باب دا احتمال وي چی د ټولنی د ځینی گروپونو په وړاندی په تبعیض او نابرابری قایل دی. د جنوبي افریقا د عبور او مرور قانون همداسی وو، له هغوی سره چی د عبور او مرور له قانون نه تخلف کوي یو شان برخورد کېده خو سپین پوستي له هماغه اول وخته د قانون په عملي کولو مجبور نه ول.

بېشکه د انسانیت ارمان دادی چی د ټولنی تر منځ مهرباني، عاطفه او متقابل احترام موجود وي په دی توگه باید ټول انسانان د ټولنی هرقرشر ته که هغه لوړ وي او که ټیټ په عزت او احترام قایل وي بی له دی چی فرق پکی وشي. بلخوا که څه هم دا عمل ممکن دی خو په عملي ډگر کی ډیر کم تطبیقیري.

حد اقل دولت

آین رند، نازیک او نور ښي لاسي ازادي غوښتونکي استدلال کوي چی د دولت بهترین قسم حد اقل دولت دی. حد اقل دولت یعنی هغه چی د خپل فعالیت حوزه په ځینی زمینو پوری محدودوي، دغه حوزی د بهرنی حملې په مقابل کی دفاع او دنظم او قانون د ساتنې په شمول ساحاتو ته وپیل کیږي. د نازیک په باور د دولت حنجره د ملت لخوا د قانون د عملي کولو په خاطر د ځینی ازاديو قربانولو ته وایي، موږ په قانون کی دقتل خلاف نکات ځایوو ځکه هیڅوک باید د خپل همسایه د وژلو حق ونلري، دا په یو ډول محدودیت دی خو داسی محدودیت نه دی چی زموږ د ځورېدلو سبب شي هغه محدودیت چی موږ یې منلو ته تیارېږو هغه محدودیتونه دي چی موږ یې عملي کول اړین بولو.

په حقیقت کی ځینی مساوات طلبان او د مساوات طلبی ضد اشخاص په همدی ټکي سره وران دي چی د دولت د مسؤلیت او ثدرت ساحې دی وټاکل شي یعنی دا ټکی دی روښانه شي چی دولت تر کومه حده قدرت باید ولري.

آزادي

په سياسي او اجتماعي برخه کې آزادي د يو انسان د حقوقو بنسټ دی.

✓ له سانسور څخه آزادي: يعنی د ليکلو او ويلو آزادي هماغه څه چې کټ مټ انسان يې غواړي.

✓ له مذهبي تحميل څخه آزادي: يعنی د لمانځلو لپاره آزادي چې د يو فرد حق دی او همدا راز د نه لمانځلو لپاره د انسان خپلواکي.

سياسي آزادي

ټولی ازادئ سياسي نه دي، له ويری نه آزادي يعنی د روزولت نظريه په پام کې ونيسی: روزولت د هغې ويری خبره کوله چې مستبد دولتونه يې د رامنځته کولو باعث وي. لېکن خلک نورې ويری هم لري، خلک غواړي د مرضونو له وېرې د ذهني او رواني اختلالاتو له وېرې او د يوازيتوب له وېرې نجات ومومي.

خو زموږ بحث دلته د سياسي آزادی په وضاحت څرخي چې د افرادو او دولت مربوط کيږي. سياسي آزادي په خپل ځان کې يو ډير پراخ بحث دی لهدا موږ په درې اصلي پوښتنو سره دا موضوع غزوو.

I. اوله پوښتنه داده چې څو قسمه سياسي آزادی وجود لري ؟

II. آیا د سياسي آزادی مختلف اقسام له يو بل سره رابطه لري ؟ په بل عبارت که چېرته يوه

ټولنه يو ډول آزادي لري آیا دغه آزادي نورې آزادی هم تضمینولی شي ؟

III. دریمه پوښتنه داده چی کوم ډول آزادي مهمه ده ؟

څلور ډوله سياسي آزادي وجود لري:

- ✓ ملي آزادي يا استقلال د استعمار په مقابل کې
- ✓ د مشروطه حکومت په مقابل کې آزادي يعنی د استبداد په مقابل کې جگړه
- ✓ فردي آزادي
- ✓ او اقتصادي آزادي

استقلال يا د استعمار په ضد جگړه

آزادي د مدني حقوقو د تر لاسه کولو، د دېموکراسۍ د رامنځته کولو او له مشروطه حکومت څخه د خلاصون په مانا نه ده، بلکې تر ډېره د استقلال په مانا ده يعنی د بهرنيو اربابانو له سلطې څخه خلاصون.

ولی حکومتونه له بهرنيو حاکمانو وېره لري؟- شايد په دی وجه چی استعماري استبداد تر بومي او وحشي استبداد بدتره وي. په دی بنياد بېشکه مستبد حکومتونه له خپل رعیت نه بده اقتصادي استفاده کوي خو دا ډېره واضحه ده چی استعماري حکومتونه د مستبدو پاچاهانو او حاکمانو په نسبت له خپلو رعایاوو ډیره بده استفاده کوي، او اقتصادي استفاده تر ډیره د يو ملک په مستعمره کېدلو تمامېږي.

استعماري حکومتونه د دين کلتور او ژبې له نظره د محلي استبدادي حکومتونو په نسبت ډیر بدتر وي. اکثره وخت استعمار کلتوري ديني او ژبني ويرانۍ له ځان سره لري. د استعمار بدترین جنايات شکنجه او قتل عام ده.

فلسفه په ساده ژبه

لېکن په مختلفو وختونو کې په دغه خاورینه ځمکه مختلفو ظالمانو وجود درلود چې په خپل رعیت یې تر بل هر خارجي استعمار زیات ظلم او ستم کړی دی لکه کالیگولا او پول پوت هغه پاچاهان وو چې په خپلو خلکو یې هغه بلاوې نازلې کړې چې هیڅ استعمارگر یې شاید په خپل استعمار لاندې خلکو رانه ولي.

د مشروطه حکومت په چوکاټ کې سیاسي آزادي

د آزادي لټون غالباً د قلم او بیان جگړه او کله کله د تورو جنگ چې د دیکتاتورانو او مطلقه پادشاهانو په خلاف وي. کله چې د حاکمیت لاندې کسان د یوې نمایندګۍ شکل جوړول وغواړي د دیکتاتورانو او پاچاهانو قدرت محدودېږي. په دی بنیاد که هر څه مساوي وي د خلکو د نمایندګۍ زیاتوالی به د حاکمانو د قدرت په کمېدلو تمام شي. یو دلیل همدا دی چې سیاسي نمایندګۍ - ګی د آزادي په مانا دي.

هر حکومت د خپلو خلکو لپاره سخت یا ضعیف محدودیتونه رامنځته کوي خو د مساوات په صورت کې خلک له دغه محدودیت نه ازادېږي. هغه خلک چې له خپله منځه د حکومت لپاره نمایندګان ټاکي د ځان لپاره د لا ډېری آزادي غوښتونکي وي.

خو آیا پارلماني حکومت کافي دی؟ - نه! ځکه پارلماني حکومت یوازې په همغه خلکو تکیه دی چې د پارلمان په چوکۍ یې تکیه وهلي وي.

آیا شاهي حکومت کافي دی؟ - نه! لومړی باید دا وپوښتل شي چې آیا مشروطه حکومت د ټولو خلکو د نظر او تايي وړ دی او که یوازې د یو څو کسانو.

د سیاسي احزابو شتون روا دی خو آیا د رای گیری نظام واقعاً عادلانه دی. په سترو ټولنو کې دا ناممکنه ده چې مستقیماً دیموکراسي پلي شي او یا هر کس دی هری سیاسي موضوع په اړه د یوې رایې ورکولو حق ولري، دلته یوازې ممکن کار منظم انتخابات دي چې پکې هر بالغ شخص

فلسفه په ساده ژبه

یوازی د یوی رایې حق لري او پکې هیڅ سیاسي حزب غیرقانوني نه وي او کاملاً سیاسي آزادي ولري، او انتخاباتي نظام دروغجن او د خلکو د غلطولو د وسیلې په توگه ونه کارېږي.

آیا یوه آزادي د ټولنی نوری آزادی هم تضمینولی شي؟-

متأسفانه چی دی سوال ته ځواب منفي دی ځکه د یوی آزادی لپاره جگړه د ټولو آزادیو د ترلاسه کولو په مانا نه ده، تاریخ ثابته کړی چی د استقلال لپاره کامیابه جگړه هر ډول حکومت په ځان پسی لرلی شي که چېرته د یو ملک په تقدیر کی دیموکراتیک نظام لیکل شوی وو دا به د هغوی لویه نېکمرغي وي. بېشکه ملي استقلال د سیاسي آزادی او په خپل سرنوشت د حاکمیت د ټاکلو لپاره ضروري شرط دی خو کافي شرط یې نشو بللی.

د مشروطه حکومت په قالب کی سیاسي آزادي یوه بله نظریه ده. ددی ډول آزادی مدافعان لکه د متحده آیالاتو بنیادگزار چی قصداً یې ټول رعایتونه په خپل جنس او نژاد پوری محدود کړي وو. په دی بنیاد حتی به پرمختللو دیموکراتیکو هېوادونو کی هم د مملوکیت خدمات ټولو هېوادوالو ته په مساوي توگه نه دي وړاندی شوي. د نړۍ تر ټولو مشهور دیموکراتیک هېواد هم تر ۹۰ کلونو پوری له خپلو خلکو ظلم لغوه نکړی شو او د خپل تاسیس تر سلو کلونو یې هم بنځو ته د رایې ورکولو حق ورنکړ. د متحده ایالاتو په جنوبي ایالاتو کی د تور پوستو رایه ورکونکو پراخ ترور، د تشدد او بدچلند اعمال، د بنځینه فعالانو بندي کول او اجباري واده کول ددی قدرت بېلگی دي چی حتی په لویو ولسواکو هېوادونو کی وجود لري. تر ډېره په اکثریت ولسواکو ټولنو کی هم فردي آزادي لکه د بیان آزادي نشي تضمیندلای.

آیا مشروطه حکومت د این رند او نازک مطلوب اقتصادي آزادی تضمینولای شي؟- بلکل نه!

بعضی هغه دولتونه چی کامل پارلماني او یا مشروطه دي خپل اقتصاد د سوسیالیزم او سرمایه داری په ترکیب مخکی وړي. هغه هېوادونه چی اقتصادي آزادي لري غالباً له نورو آزادیو هم برخمن

فلسفه په ساده ژبه

دي. په عين حال كې اقتصادي آزادي سياسي آزادي هم چې مطلب مو مشروطه حكومت دى نه تضمينوي پاتې خو لا د بيان او مذهب آزادي.

رند او نازيك د خپلو نظرياتو د تحقيق لپاره يوازي متحده ايالاتو ته پنا وړي حال دا چې د نوري نړۍ په هېوادونو كې وضعيت متفاوت دى او يوازي د متحده ايالاتو د وضعيت مطابق پاليسي د نورو هېوادونو نظام نشي رهبري كولى، هغوى بايد پوه شي چې د نوري نړۍ هېوادونه سرمايه-داري او ديموكراتيك نه دي.

د اسلام تر حاكميت لاندې مهالكو كې سرمايه داري ممكنه ده كه څه هم په ډيرو اسلامي هېوادونو كې په مكمله توگه مذهبي آزادي نشته او د همدغه محدوديتونو په وجه په ډيرو اسلامي هېوادونو كې نه مشروطه مترقي او پرمختللي نظامونه شته او نه كافي امن او نظم.

نو له دې سره دى نتيجې ته رسېږو چې د ازادۍ مختلف اقسام نشي كولى د يوبل حقوق تضمين كړي بلخصوص فردي آزادي.

فردی آزادي او طبعی حقوق

جان لاک په خپله دوهمه رساله كې د مدني حكومت په طبعي حقوقو خبره كوي. هغه وايي چې درى طبعي حقوق وجود لري: د ژوند حق، د ازادۍ حق او د رايې حق.

خو توماس جيفرسن د طبعي حقوقو د دريم قسم يعنى د دراى د حق په ځاى د نېكمرغۍ لټون ليكي. د لاک دوه رسالو او د امريكې د استقلال اعلاميې په امريكايي فيلسوفانو ژور تاثير كړى دى او د هغوى ډيرى باوري دي چې اخلاق د حقوقو اساسي پايه ده.

كه څه هم چې د طبعي حقوقو نظريې په سياسي او اخلاقي مفكورو كلك تاثير لرلى دى خو بايد ومنل شي چې د ضعف نكات هم لري. يو عيب يې دادى چې دغه نظر نسبتاً مبهم دى يعنى په

فلسفه په ساده ژبه

څه وجه یو حق کولی شو طبیعي وبولو؟- بل دا چی دا ادعا چی وایي انسان دغه طبیعي حقوق لري نه مور ته رانښيي چی کوم شیان په دغه حقوقو کی داخل دي او نه یی هم د دفاع او تحفظ لپاره لاری چاری راته وایي.

که چیرته د آزادی حق د انسان طبیعي حق دی نو آیا هغه جنایتکاران چی محکوم دي هم د آزادی طبیعي حق لري؟- که هو نو آیا ددوی د طبیعي حق د استقرار لپاره ولته عمومي عفوه وشي که څنگه؟

فردی آزادي او مدني حقوق

فردی آزادي له هغی آزادی څخه عبارت ده چی د بل چا له مداخلی خالي وي بلخصوص په شخصي ژوند کی د حکومت د ناروا مداخلی پرته. دا په دی مانا ده چی د شخصي ژوند ځینی حدودات باید د هیچا ترکنترول لاندی نه وي. دا چی دا قلمرو کوم دی په خپله د آزادی له اصولو کولی شو استنباط وکړو. عموماً باور دادی چی د شخصي آزادی حصی د شخص د بیان آزادي او د قلم آزادي ده. د مذهب آزادي د اطلاع رسونی آزادي او واده کولو یا نه کولو آزادي عبارت دي د شخص له فردی آزادی او د فکر او عقل له حیات څخه.

د همدی نظریې پلویان وایي چی د دغه ازادیو د حصول لپاره د قانون حمایت ته اړتیا ده او باید اقلیتونو ته هم دغه حق ورکړل شي. ډیر نور غربي فیلسوفان له مختلفو لارو د فردی آزادی د حمایت غبر پورته کوي. د نمونی په خاطر بنیامین کنستنت باور درلود چی مذهبي آزادي د مالکیت آزادي او د عقیدې آزادي د یوی پرمختللی ټولنی بنیادي ضرورتونه دي. ځینی نور د بیان او خپرونو په آزادی ټینگار کوي. هغوی چی له فردی آزادی دفاع کوي ډېر زیات دي خو باید له جان ملت، تام پین، ماري ویستین کرافت، توماس جیفرسن او جی ایس میل روزولت څخه یادونه وکړو.

فلسفه په ساده ژبه

د پایلی په توگه وییلی شو چی د یوی ټولنی وضعیت د هغه ټولنی آزادی راته تشخیصوی. بنکاره ده چی د بیان او فکر آزادی نه وي مور حتی د سوال کولو لپاره هم خوله نشو خلاصولی پاتی خو لا د ټولنی د نورو ضرورتونو د رفع کولو هوډ او اقدام.

- پای -

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**